

A 11. (székely) huszárezred parancsnokságának cíntáblája
(eredetileg a sepsiszentgyörgyi Lábasházon, ma a Székely Nemzeti Múzeum cintornéban)

**DEMETER LAJOS – ADALÉKOK A SZÉKELY HATÁRŐRSÉGI
BIRTOKOK ÉS ALAPOK TÖRTÉNETÉHEZ**

HATÁRVIDÉK 1762–1918

A revindikált havasok visszaszerzése. A székely huszár lóbeszerzési alap és a székely határőrségi birtokok kérdése Háromszéken

1. A revindikált havasok

A Kárpátok keleti és déli, Erdélyt határoló vonalán a 17. század végén és a 18. század elején mind a moldvaiak, mind a havasalföldiek, kihasználva az akkori háborús állapotokat, a belső zavart, apránként területeket foglaltak el és vettek birtokba. „A mi keleti szomszédainkban, a szomszédos Duna-fejedelemség népeiben nemcsak most, hanem úgy látszik, régen is megvolt a communistikus hajlam, a más földjének elfoglalási ösztöne – írta Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* –, ennek alapján a (...) honunk felett elvonult fergetegek és belviszályok folyama alatt, főleg az évtizeden át húzódtott Rákóczi-forradalom alatt, midőn a nemzet szabadságharcának dicső küzdelmeivel volt elfoglalva (...) a mi szomszédaink ezt alkalmas időszoknak ítélték arra, hogy (...) lassankint kellő óvatossággal, a hazánkat keletről és délről körítő, akkortájt lakatlan és felvigyázatlan havasokból olyan darabot (*sajátítsanak el*), ami megközelíté a 200 négyszög mfdet.”¹

A békekötést követően, a belzavarok elültével a birtokháborítások ellen egyre több érintett település szólalt fel. A székelyföldeseken gyakoriak lettek a sérelmezettek panaszai, feliratokban követelték a jogtalan elidegenítéseket, az idegen birtokháborítók ellen a hatalom közbelépését. Az ügyben az országgyűlések is mind erélyesebben léptek fel az udvarnál, és fölterjesztéseikben a diplomácia útján követelték a határkiigazításokat. Az utóbbi nyomására a török kormány is elismerte a területfoglalások jogtalanságát és becegyezett a revindikációba. Egy török–magyar vegyes határ-

jelölő bizottság alakult, és 1769. augusztusában, kiszállva a Kárpátok érintett vonalain, az elidegenített havasokat visszaadták, az országhatárokat kiigazították. A visszaszerzett területekből Székelyföldnek, vagyis Csík- és Háromszéknek mintegy 90 négyszetmérőföld került vissza tulajdonába. Ennél jóval nagyobb havasrészek jutottak a régi birtoklási jog alapján Barcaságnak, Fogaras vidékének és Hunyad megyének.²

A határkiigazításokat követően ezeket a visszakebelezett havasokat neveztek el revindikált havasoknak, és ugyanakkor kezdődött el a viszályokkal teli külön kezelése és története.

A régi tulajdonos községek nem kaphatták birtokukba a jogosan őket illető területeket, mert azokat az elején a bizottság a kijáratási költségek fejében, jövedelmekért lefoglalta. Később a tulajdonjogilag tisztázatlan havasrészek a visszaélések következtében a nagyobb hatalommal rendelkező községek, befolyásosabb személyek és családok kezébe kerültek. Az önkényes foglalások elégedetlenséget váltottak ki, a jogos tulajdonosok panaszt emeltek a császárnál. II. József 1783. május 27-én kiadott 3680. számú rendeletével úgy oldotta meg a bonyolult és viszálykodásokat okozó kényes kérdést, hogy az összes revindikált havasokat jövedelmével együtt a székely határőr ezredek felszerelési költségeinek fedezési alapjává tette. A határőr ezredparancsnokságok 1784. tavaszán vették birtokukba a területeket,³ azonban adva azokat, a jövedelmet a székely katona családok között osztották fel.⁴

A katonai hatóságok, mivel „az általuk helyesnek vélt módon a visszaszerzeteknek gondolt havasokat elfoglalták”, a módszer, ahogyan birtokukba vették – példa erre Háromszéken a báró Szentkereszty családot illető Hosszúhavas és Poiana Fratilor revindikált havasrészeknek az eltulajdonítása –, de egyáltalán az, hogy az összes visszaszerzett terület a határőr katonaság vezetőségének a kezelésébe került, újabb bonyodalmakat szült, a volt birtokosok és az ezredparancsnokságok között.

Ezért a főkormányzók már 1785. december 5-én 14860. szám alatt határozatot hozott, majd 1786. június 9-i 149., aztán július 3-án a 6890. számú rendeleteivel parancsba adta, a

polgári hatóságok által közhírré tette, hogy akik az 1769 előtti jogos birtoklást kellőképpen bizonyítani tudják, azoknak az őket megillető ősi havasokat törvényesen visszaadják. Az érintetteknek az igények benyújtására egy év határidőt tűztek ki.⁵ Ezt követően nyújtotta be követelését Csíkszékéről a gróf Lázár család, Gazrez és Kápra havasért, Csíkszentmárton és Csekefalva Tölgyesmező, Tölgyessark, Magyaros, Sóvető, Kis-saj havasokért. A felsíki hat falu Tyukosért, a Negyedfélmegyé, vagyis Csíkmenaság, Csí-mindszent, Csíkszentlélek, Várdotfalva, Csík-csomortán, Pálfalva és Csíkdelne Borda havasért. Háromszéken a báró Szentkereszty család a Hosszúhavasért és Poiana Fratilor-ért, Bereck városa Sósmező havasaiért, a Lipse egyik feléért, a hozzátartozó Esztinasora Dobri-val és Kalabucsért, Ozsdola a Lipse másik feléért és Musát havasáért, Lemhény közösen Csomortánnal, Kézdiálmással, Nyújtóddal, Kézdiszászfaluval és Sáralfalvával a Zsíros- és Kis-havasokért.⁶

A főkormányzók tipikusan hosszadalmas, több mint huszonöt évig tartó eljárása után, az ügyben 1813-ban hozott ítéletet. Ezidő alatt, amíg a procedúra tartott, a revindikált havasok mindvégig a határőrség tulajdonában és kezelésében maradtak.

A csíkszékiek nem nyugodtak bele az állapotokba, 1794-ben panaszt emeltek a katonaság ellen, hogy az a visszakebelezett havasait jogtalanul, kizárólagos tulajdonának tekinti. Panaszukat két év múltán újból megismételték, természetesen eredménytelenül.⁷ 1798-ban Csíkszék közössége a havasokhoz való igényét felújította, bejelentve követeléseit és elhatározását, hogy azok teljes jövedelmét a csíksomlyói iskola részére szándékszik felajánlani.⁸ 1807-ben Csíkszentmárton kívánta érvényesíteni a revindikált havasaihoz való jogát, melyet Csíksomlyó és később a többi község is követett.⁹ Csík-, Gyergyó-, és Kászonszék 1809. január 16-án tartott gyűlésén a kászoniak arról panaszkodtak, hogy a moldovaiak átjövve a havasokon újból foglalásokat tettek.¹⁰ Egy másik gyűlésen, a nemesi felkelést felhasználva a csíkszékiek megint kérték, hogy a határőrség által lefoglalt havasait a régi tulajdonosoknak adják vissza.¹¹ 1811-

ben a csíksomlyói szeminárium, Csíkmadaras, Csíkszentmárton és Csekefalva tartott igényt a revindikált havasaira.¹²

A visszakebelezett területek háromszéki jogos tulajdonosai sem nyugodtak bele abba, hogy Luchseinstein ezredes vezényletével az ezredkormány „kénye szerint erőhatalommal elfoglalta” havasait. „Az azt követett mostoha időkhöz – írták jóval később Kossuth Lajosnak –, elődeink (...) nem mulasztották el ezen törvénytelen erőszakolást siralmas panaszainkban dicső fejedelmünk eleibe legottan felterjeszteni és azt mindannyiszor megismételni” és kérelmüket felújítani.¹³ A tulajdonjog visszaszerzése végett „adminisztratív úton pert kellett folytatniuk”, és a hosszú idők során „ezen okból sokezer forintba menő perköltségek voltak, úgy az itteni ügyvédek, mint a sok bécsi udvari ügyvivők felé”.¹⁴ A főkormányzók számára is megoldhatatlannak látszó bonyolult ügyben a hosszadalmas eljárás ideje alatt a revindikált havasokat a határőrség ezredkormányai haszonbérlet útján értékesítették, és pénzalapot hozva létre, azok jövedelméből a székely lovas és gyalogezredek ruházati és részben a lófelszerelési pénzalap javára fordították.¹⁵ A mundéralap, ahogy még nevezték „már az 1812-i hadjáratok alkalmával mutatta jótékony hatását, s ez okból a ruházati pénzalap fenntartása egyértelmű lett fenntartásával.”¹⁶

Habár az 1786-os döntés értelmében azon községeknek, amelyek bizonyítani tudták jogos igényeiket, az 1813. október 12-i császári határozat ugyanezév október 29-i 2825-ös rendeletével a havasokat visszaitélte¹⁷, azok továbbra is a határőrség kezén maradtak.¹⁸ A határőrség kormányának nem állott érdekében, hogy a havasok jövedelméről lemondjon. A mondhatni semmilyen anyagi megerősítést, sem az államkincstárt, sem a hadikasszát nem terhelő, mi több, azokat a kiadásoktól mentesítő jövedelmi forrásnak a megtartása volt a fő cél. Ennek érdekében minden befolyását latba vetve, elérte azt, hogy az I. Ferenc császár láttamozta visszaszolgáltatási határozat továbbra is csak ígéret maradjon. Az ezredkormányok – panaszolták a felsőháromszéki falvak – „a bécsi udvari főhaditanács útján, midőn birtokunkba lépésünkhöz jutottunk volna, mindan-

nyiszor ügyünk szentsége elejibe oly politikai, káros következtű, titkos és alattomos fortélyokat, színlelt ellenzékeket gördítettek, mely [következtében] a legfelsőbb ítéletnek elégtételbe vetethetéséhez a máj napig nem juthatánk”.¹⁹ Így ezeknek az erdős területeknek bármilyen haszonélvezeti jogától is továbbra is elestek.

A revindikált havasokra jogosult faluközösségekben, mindmégannyi székely településen a határőr famíliák mellett a civil igazgatás alá tartozó jobbágy, zsellér és birtokos családok is éltek. Magától értetődő, nem nyugodtak bele abba, hogy a havasok az ezredparancsnokságok tulajdonában maradtak. Igazságtalannak ítélték, hogy azok hasznát a határőrség révén csak a katona családok élvezték – már amennyiben ha annak lehetett nevezni azt, hogy a használati bérekből létesített alapokból a határőrök költséges ruházatakat részben fedezni tudták. Elégedetlenek voltak, hogy faluközösségeik elestek az évi haszonbérjövendelmektől és a kérdéses területek bármilyen haszonélvezeti, vadászati, halászati, legeltetési jogától. A határőrségi hatóságok eltiltották őket ezeken a havas részeken az épület és tűzifa erdőlésétől, a szénakészítéstől és a mellékes jövedelmet hozó hamuzsírőzéstől, mészegetéstől, cserfőzéstől. Ugyanezen jogok tilosak voltak a katonarendű családoknak is. A közös ősi jogtól való megfosztás miatt közös volt az elégedetlenség. Így a teljes community nevében, az ősi birtoklási jogokra hivatkozva próbáltak érvényt szerezni jussukhoz, és következetesen ostromolták a fennsőbbsegeket. Bereck és a szomszédos falvak 1827-ben már-már annyira jutottak, hogy ügyüket folyamatba indíthatták, de a katonai hatóságok közbeléptek és megakadályozták továbbvitelét. Ezt követően a felsőháromszéki falvak „beléfáradván a bécsi sok könyörgésekre, a már néhai, Erdélyben törvényhozó testülethez”, az erdélyi országgyűléshez folyamodtak orvoslásért. „1837-be, 1841, 1843, 1846/7-ben mindannyiszor, külön tett országos feliratok, határozatok, kormányzati ajánlatok küldettek fel, és mindannyiszori iratokra mai napig – vagyis levelük megírásáig, 1848. végéig – csak egy betű választ sem” kaptak.²⁰ Hiábavaló volt minden fáradozásuk, az eredeti határozat

végrehajthatatlanul maradt. Hasonlóan nem jutottak előbbre a csíkszékiek sem. 1834. november 4-én a gyűlésen Csíkszentmárton és Csekefalva is arról panaszkodott, hogy hiába van a császárirendelet „a revindikált havasaikhoz való jogukat a katonaság respektálni nem akarja”²¹

„Ha voltak e honban birtoktól megfosztottnak békés türelme, úgy bizonyára azok közt 8 községeink az első helyen állanak – írták a felsőháromszéki falvak Bereck város képviselőivel –, mert fejedelmünkhöz tántoríthatatlan hűségünk soha homály nem érintette, azonban közönségeink vastürelme napról napra nehezült, mert az eredeti osztálykor részünkbe csakis a hegylánccokkal övedzett magas havasok jutván, azokból marhatenyésztés és faizás által tarthatók eddig fenn családainkat, miután pedig ettől is megfosztattunk az ínség és szegénység nőttön-nőtt a katonai terhelések alatt különben is elzsibbasztott lakosainkra, mígnem elhordozhatatlanná válván, felriadva meghatározották, hogy az erőszakkal elfoglalt havasoknak hasonló úton visszafoglalása próbáltassék el.”²²

A felsőháromszéki faluközösségeket egy ilyen elhatározásra a kilátástalanság és az elkecseregés vitte rá. Belátták, jogi úton, bármennyit is áldoztak, havasaikat a katonai hatóságoktól nem szerezheték vissza, ha csak erőszakot nem alkalmaznak és vissza nem foglalják őket. A lázadásnak is felfogható elhatározást tett nem követte, a „felriadásra” nem került sor. Eljött 1848, a forradalom és szabadságharc korszaka. 1848-ig közel 80 év telt el. Az említett havasok egy részének a völgyeiben mind Csík-, mind Háromszéken a katonai hatóságok hallgatólagos bekegyezésével praediumok, telephelyek, kisebb falvak jöttek létre. Ilyenek voltak Gyergyóban Márpatak, Tikos, Békás, Zsedánpataka, részben Bélbor, Gyergyóholló és Gyergyódamuk, Háromszéken pedig Sósmező. Utóbbi Bereck havas birtokainak a székely határőrezred kormánya által elfoglalt részén még a 18. század második felében kialakult. A revindikált havas azon területén, ahol a bőséges sós források törtek fel, főképpen Moldva területéről átvándorolt, mintegy száz román család települt meg. Népeisége pásztorokdással, csempészettel és a határon át szekerezéssel fog-

lalkozott. Még a 19. század végén is a sósmezeiek falujukig szállították a gabonát, főleg a törökbúzáat, innen pedig a székely szekeresek vittek tovább, főként a kézdivásárhelyi szeszfőz-dékhez. A faárut a sósmezei raktárakba a felsőháromszéki fuvarosok hozták fel, ahonnan a helybéli szekeresek juttatták el a román országok piacaira.²³ A keskeny Ojtoz-völgye a földművelésre egyáltalán nem volt alkalmas, a sósmezeiek a szekeresség és a faizás mellett az állattenyésztésből tartották fenn magukat.

Amíg a határország intézménye fennállott, Sósmező lakossága, mint egy földesúrnak, a második székely gyalogezred kormányának évi taxát fizetett. Hasonló haszonbérrel tartoztak a határőr ezredeknek a Gyergyó vidéki revindikált havasokon kialakult települések is. A 18. század folyamán létrejött falvak évi taxája és a havasok különböző használatai, a bérbeadásból befolyt pénzüsszegek jelentékeny jövedelmi forrásai lettek a katonai hatóságoknak.

A kialakult telephelyeken a 19. század közepére olyan falvak jöttek létre, melyek legtöbbjében a lakosság száma jóval meghaladta a félezret is. Bélboron például 1850-ben a 130 nyilvántartott lakóépületben 628 személy élt, közülük 575-en románok, 35-en magyarok, 12-en cigányok és 3-an németek voltak. Gyergyóhollón a 148 lakóházban 702 személyt számláltak össze (533 román, 116 magyar, 13 német, 37 cigány, 2 örmény és 1 nemzetiségileg meg nem határozott).²⁴ Háromszéken Sósmezőn a 155 ház 887 léleknek adott otthont.²⁵

A volt birtokos komunitásokban az elégedetlenségek egy másik kiváltó oka a folyamatosan beszivárgó áttelepültek növekvő száma és a telephelyeken a már letelepedett népesség emelkedő természetes szaporulata volt. Bennük az egykori havastulajdonosok nem egyebet, mint területeik jogtalan bitorlóit látták. Utánuk jövedelmük nem volt, inkább káraik származtak, akik „öserdeiket” fogyasztották, sok helyen mondhatni letarolták, juhnyájaikkal pedig kaszálóikat, szarvasmarha legeltető helyeiket pusztították. Amíg őket, a jogos tulajdonosokat a határország eltiltotta ezektől a területektől, addig a bevándorlóknak az ezredkormányok által nekik haszon-

bérért átengedett, nem kis terjedelmű határrészeken szabadon engedték az erdőlést és az egyéb mellékes jövedelmet jelentő erdőhasználatot.

Jóval másabb volt a viszony – legalábbis Bereck város tanácsa hozzáállásából ez tűnik ki – az ide letelepült bevándorló családok és a „törzsökös” lakosság között. A városban azt követően telepedhettek meg, miután az 1541-es rendtartásuk ezt megtiltó pontjához mérten, a magisztrátus 1767. május 12-én engedményeket tett. Ekkor döntöttek úgy, hogy „az Őfelsége Regia contributiojának szaporodására nézve lakhelyek engedtessenek” a városba betelepülőknak.²⁶

A megtelepülő provincialisták, vagyis a széki igazgatás alá tartozó jobbágyság nagyrészeinek nem volt földtulajdona, legtöbbjük pásztorkodással foglalkozott, juhnyájtulajdonos volt, illetve a tehetősebb juhosgazdáknál szolgált. Helyzetükről így írtak a bereciek: „Az mű városunkban megtelepedett contribuenseknek semminémű felkelhetetlen birodalmok nincsen, sem erdőn, sem mezőn, sem benn a városon, úgy hogy béres házakban lakván, házbért fizetnek (...) némelyeknek soha semmi marhájuk egyszer se jó az ausztriai birodalomba, másoké, ha kijön is, egész esztendőtt által csak három hónapot, legtöbbet ülnek ezen (...) haza határában, s ekkor is az nemes székely regementek által (...) az többet ígérés által és más birtokos posszeszor uraktól nagy summa pénzekben árendált havasokon legeltetik nyájaikat.”²⁷

A berecki juhtartó gazdákat a város tanácsa előnyökben részesítette, letelepedésüktől számított öt évig adómentességet élveztek. Mikor a főkormányshék a nagyobb marháik után adót szeretett volna kiróni ezekre a családokra, míg a családfők Moldvában legeltették nyájaikat, a városi tanácstagok kérték, hogy felmentést nyerjenek. Mentségükre felhozták azt is, hogy Bereckben asszonyaik bérházakban laknak, és a „tehetségtelenségek s legnagyobb szigorúságok özőnében élnek”.²⁸ Ha a moldvaiak mind elhagynák a várost, elveszne „az évi harmadfélezer forintból álló berecki adó”, ez pedig a kincstárnak okozna kárt, de a berecieknek is, mert a legelőbér elmaradása rést ütne az „alodiális cassáján”, hiányozna az az összeg, amit a juhlege-

lőkként használt területeiknek nyári legeltetési djából folya be.²⁹

Világos, hogy azokat az engedélyekkel betelepülőket, akik után hasznot élvezett Bereck városa, nem csak megtúrta, de védelmezte, sőt, mentségükre érvényt is szerzett a főhatóságoknál. A sósmezeikben azonban, mivel azok nem a jóváhagyásukból, hanem az ezredkormány beleegezésével települtek le azokra a területekre, amelyeket az ősi birtokaikból a katonai fővezérség erőszakkal sajátított el, jogtípró, jötmmenteket láttak.

A tulajdonos Bereck város közössége nem kis területektől esett el. Revindikált havasaiból az ezredkormány jóvoltából Sósmezőnek viszonylag nagy kiterjedésű határ rész jutott. Az 1896-os kimutatás szerint 9493 katasztrális holddal rendelkezett, melyből 8989 hold erdőbirtok, 50 szántó, 68 kert, 260 legelő, 22 kaszáló és 102 hold terméketlen terület.³⁰ Sósmező egy rohamosan növekvő falu volt. Legnépesebbé azt követően vált, hogy a 19. század második felében Ojtozból ide helyezték át az országhatár intézményeit. Míg 1850-ben 887-en lakták, a lakosság száma 1880-ban 1449 lélekre, 1893-ban pedig 1500-ra emelkedett. Virágzása azonban rövid ideig tartott. 1918 után teljesen elvesztette jelentőségét.³¹

A sósmezeiek kapcsolata Bereckkel állandó jellegű volt, ami az élet minden területére kiterjedt, ennek ellenére nem volt felhőtlen. Rányomta bélyegét a tulajdonosi jog visszaszerzéséért folyó hosszadalmas per. A bereckiekben a bevándorolt sósmezeiekről mint területfoglalókról megfogalmazódott egy általános, becsmérlő vélemény, s ugyanennek a következményeként az utóbbiakban is kialakult a bereckiekkel szembeni ellenszenv. Ez 1848-ban is megfogalmazódott. A bereckiek hiába kértek segítséget 1848 júliusában, a sósmezeiek az osztrák katonákkal s „a papokkal tartottak konferenciát” és a bereckiekre még csak „rájok se tekintettek, nem is feleltek”.³²

Az 1848-as események újabb reményeket keltettek a volt tulajdonos faluközösségekben. A július 5-én kezdődő első népképviselési, pesti országgyűléstől várták ügyük végleges megoldását. Csíkszék gyűlés, amely

1848. június 15-én népgyűléssé alakult át, többek között azt kívánta, hogy a „revindikált havasokhoz csatolt magánbirtokok adattassanak vissza”. Arról is határozott, mert „ki lévén mondva a székely katonaság nemzetőrséggé alakítása”, az még a júliusban kezdődő országgyűlésig maradjon meg a jelen állapotában, de a gyalog- és huszárezred parancsnokságok számoljanak el a havasok eddigi jövedelmeiből begyűlt pénzekről. A pénzalap „felhasználásáról adjanak kimutatást és biztosítékot, hogy másra nem fordítják”. Az elszámoltatás céljából biztosokat neveztek ki Tankó Albert, Mihály Gergely és Madár Lajos személyében. Döntést hoztak arról is, hogy az úgynevezett „futrás pénzről” a székely huszárezred parancsnoksága külön számoljon el, és az összeget adja vissza a jogos tulajdonosoknak.³³

A háromszéki revindikált havasok egykori tulajdonos falvai, „a 8 nemes közönség” 1848. október 1-jén Lemhényben tartott közgyűlést. A „mindössze 5000 könyörgők nevében” a hús aláíró személy Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez intézett levelében a 76. törvénycikk 4. paragrafusára hivatkozva kérte „az 1813-beli fejedelmi ítélettel kapcsolatba hozott újonnan törvénycikknek elégtételbe vételére a hely színére biztost rendelni ki, a ki a törvény értelmébe 80 éveken keresztül könyörgő községeinket – esedeznek a mimiszterhez –, már valahára ősi havasainkba iktasson be”. Ugyanekkor egy nemes ajánlatot is tettek, a szóban forgó havasok eddigi összes jövedelmét felajánlották a magyar kormánynak: „...hazánk derülő hajnala felett tornyosulnak a vészfellegek, hogy a különböző felkölt ellenek lecsillapítására talpon kell állanunk, tetleges áldozatra van szükségünk (...) midőn megértük a napot, melyen törvény által magunk biztosítva havasaink visszaadása iránt, elsőbbsen is hazánk törvényhozásához hálálul nyilatkoztatjuk, hogy azon pénzösszeg iránt, mely a 2ik székely gyalogezrednél havasaink jövedelméből halmozva van (...), azt folyó évi november 1ső napjáig általánosan és öszvesen hazánk jelen rendkívüli szükségéi fedezetére ezennel felajánljuk, mit kegyesen elfogadni méltóztasson.”³⁴

1848/49-el lezárult egy korszak, megszűnt a székely határőrség. A revindikált hava-

sok, a jövedelméből létesült pénzalapok, a volt katonai intézmény javai, az ezredszékházak, századosi lakok stb., az úgynevezett fourage kassza, vagyis a székely huszárok segélyezésére létrehozott lóbeszerzési alap, mint a határőrezredek közös ingó és ingatlanjai, a szabadságharcot követően „seqvesztrum” alá kerültek. A székelység részvételét a szabadságharcokban az osztrák kormány katonai esküszegésnek tekintette, és ezért a volt határőrség teljes vagyonát az államkincstár javára elkobozta, a határőrintézményt pedig 1851. január 22-én keltezett felsőbb elhatározása folytán hivatalosan is feloszlatta.

2. A székely huszár lóbeszerzési alap, a határőrség ingó és ingatlan javainak sorsa 1848/49-ben és az azt követő időkben

Nagy Elek ezredese közbenjárásával 1827-ben érte el gróf Hardegg tábornoknál, hogy a székely huszárok a „hadirequisitumokat”, azaz a kardot, nyereg- és szíjszerszámot ingyen kapják a kincstártól. Erről 1848. június 2-án Mérszáros Lázár hadügyminiszterhez intézett jelentésében olvasható: „Látván mindazonáltal, hogy ezen segítség is a huszárkatonák költségét tekintve palliatív” – vagyis amolyan felületi kezelése, nem pedig a bajok gyökeres megoldására irányuló intézkedés – és ezt az ezredkormány tisztjei is belátták, merült fel körükben egy, a székely lovaskatonák segélyezésére alapítandó segélypénztár létesítésének az ötlete. „Arra törekedtünk – írta Nagy Elek –, hogy a székely huszároknál egy lószerező pénztárt alakítsunk és ezáltal három utat nyítsunk a nemzet boldogítására”. Megfogalmazásában olyan hármas céllal hozták létre, hogy először is a székely „nemzet hitelintézet hiányában az uzsorások kezéből szabaduljon”, és a székely huszár családok részletekben való visszafizetésre szükség esetén alacsony kamatú pénzt kölcsönözhessenek fel.³⁵ Másodsorban, és ez volt a főcél, az alap létrehozásával azt szerették volna elérni, hogy „a pénzé minősített lótap kezelése által egy olyan tőkét hozzon létre, melynek kamatjából származó összeg (...) képes legyen az ezredet lóval ellátni”

és így a huszárság is képes legyen „önmagát megmenteni az elszegényedéstől s a szolgáltat-tehetetlenné jutástól”.³⁶ Abból az elképzelésből indultak ki „hogy azon családok, kiknek szolgáló lovuk elpusztul vagy defektus által kimustrálódik, ne szorítottassék mindaddig volt jószágai elidegenítése által arra, hogy rögtön lovat vegyen, hanem alakítson tehetsége szerint több évek alatt évenkénti hátrahagyás, azaz befizetés által oly összeget, amellyel idővel egy remondát – vagyis fiatal katonalovat – vehessen”.

Úgy tervezték, és ez volt a harmadik célkitűzés, miután az „évenként a paripa megszerzésére befizetett összegek kamatja idővel annyira növekedik, ebből egy tartalékpénztárt” hozzanak létre. Kamataiból idővel minden egyes lovat vásárolni kényszerülő huszár családnak előbb 10, később 20 forint segítséget adjanak, végül pedig e pénztár kamataiból, anélkül hogy „a családok csak egy fillért is magukéból paripa megszerzésére fizetnének”, maga az ezred szerezne be a szükséges lovakat a rászorulóknak.³⁷

Ahhoz, hogy valóra váljon az elképzelés és a segélypénztár, amelyet Nagy Elek „lószerező pénztárnak” nevezett – a székely huszárok körében fourage kassza, majd Erdély-szerte székely lóbeszerzési alap néven vált ismertté –, hosszas meggyőző tárgyalásokra volt szükség. Ezekre így emlékezett vissza 1876-ban „Egy volt székely huszár” a *Nemerében*: „Több értekezletre hívták össze századonként a tiszteket, főképp a székely fő- és altiszteket és családtyáikat. Ezek vitatták meg a fent érintett indokok alapján az ügyet, melyet jól megmérlegelve hozták a határozatot, melynek részletei kimutatták a kezelés módját, mi fenntartotta és nevelte a célzott tőkét.”³⁸

Az elején a székely huszároknál törzscsaládonként kellett az alkalmatlannak ítélt és kimustrált ló helyett újat vásárolni. Egy bizonyos ideig a lótartás árát ugyanezen családoknak kellett készpénzben befizetni. A tartásdíj egyenlő mennyiségű volt, melynek befizetése – emlékezett vissza Mihály Pál és Gotsman László a lóbeszerzési alap kiosztása körül 1876-ban Háromszéken kialakult sajtóvita során – „A családok között szerre került s ha figyelmen kívül nem hagyjuk, hogy azok helyett, kik az alapba a ló-

tartást pénzül fizették azoknak, kiknek lovuk volt, a katonai szolgálatot teljesíteniük kellett: kétségen felül áll, hogy a családok között egymást kölcsönösen kiegyenlítő (...) közösség állott fenn.”³⁹ Ezen megállapítás csak részben volt igaz, hiszen a kezdeti kezelési módon rövid időn belül a „lóbeszerzési alap intézménye” változtatott, főként azért, mert a kisebb vagyónú családok a lótartás díját képtelenek voltak befizetni. „Ennél fogva – írta 1876. június 3-án a már említett „Egy volt székely huszár” – szükségképpen odavátozott a fizetés, hogy a családok több osztályba jöttek vagyoni állapotuk szerint (...), míg a vagyonosabb család lova alkalmatlanná vált a miatt 5–6 vagy 7 év eltelté után lovat tudott venni – a vagyontalan családdal, ha annak szintén kitelt is 10–15 s több év múlva egy ló ára, nem lehetett vele lovat vétetni, mert nem lett volna képes a lovat táplálni. Ezen körülmény hozta aztán létre azon intézményt, hogy egy század, ha szintén 200 s több számú családdal is volt, csak 100 legénység- s 14 altiszti lovat tartott”, ennek következtében pedig a lóbeszerzési alap tőkéje viszonylag rövid időn belül jelentős pénzüsszegre emelkedett.⁴⁰ 1839-re már olyan tőke gyűlt egybe, hogy az ezredkormány vezető tisztjeinek körében felmerült az a javaslat is, hogy azt egy bécsi bankban helyezték el. Ezzel egy dandárnokot bízták meg, aki századonként próbált eljárni és a törzscsaládokat meggyőzni, azonban a szándék meghiúsult. Mind az altisztek, mind a „családatyák” elleneztek az ötletet, és nem egyeztek bele abba, hogy az alap tőkéjét éppen egy bécsi bankba helyezték el.⁴¹ A lóbeszerzési alap kezelése továbbra is a székely huszárezred számvevőségére tartozott, melynek számvevő századosa Nagy Elek volt. Ő jelentette ki 1848 nyarán, hogy „ma ezen pénztár annyira virágzik, hogy a katonáskodó székelyek, ha szükségük van, 6% kamatra és részletes visszafizetés mellett máris 45 ezer forintot „használhatnak.”⁴²

Háromszéknek 1848 őszén sikerült végérvényesen elszakadnia a General Commandótól, 1849 pedig gyakorlatilag a gyűlölt határőrség intézményének a megszűnését jelentette. A több mint 80 év alatt felgyűlt, létesített és épített ingó és ingatlan javait ettől kezdve együttesen, mint a volt határőrezredek vagyonát tartották nyilván.

A berecki revindikált havasokkal kapcsolatban említettük, hogy a felsőháromszéki nyolc falu 1848. október 1-jén felajánlotta havasainak jövedelmét Kossuth pénzügyminiszternek, de akkor a miniszter nem vette igénybe, ám 1849-ben Gál Sándor honvédezzredre már foglalkoztatta a határőrség tulajdonában lévő pénzalapok kérdése. 1849. március 2-án Csíkszeredában Balásy József főkirálybíróhoz intézett levelében elrendelte, hogy a katonai kormány által kezelt pénzeket, a revindikált havasok-, az árva pénzét, a lótáp pénzt és az összes álladalmi javakat, miután megtörténik az elszámoltatás, átvegyék: „Mint-hogy a Graenz Systema eltörlése által a határőrvidéki ezredek kormánya is megszűntenek lenni – célszerűnek látom az említett ügyek tisztába hozatalára vidékenként bizottmányokat kineveztetni – melyek a számadásokat megvizsgálják, az álladalmi javakat és a székely fő hadi parancsnokságnak további határozat végett béküldendik.

Míg ezen bizottmányok működéseiket megkezdendik, kötelessége leendő az illető honi katonai kormányoknak a nevezett ügyeket rendbe hozni.”⁴³

Gál ezredes néhány nap múltán, március 7-én külön parancsban is elrendelte a számadások elkészítését. Daczó Zsigmond őrnagyot arra utasította „minekutána az országos honvédelmi bizottmány rendeleténél fogva Székelyföldünkön a határőrvidéki kormányzatok megszűntek lenni – olvasható az ezredes 56. számú, Csíkszeredában kiállított rendeletében –, (...) az eddig létezett székely huszárezred minden századjainál a számadásokat, valamint a törzsnél tőkéletesen bevégezni, tisztába hozatni és azonnal, amint némi tiszt uraktól a kívánt számadás beadott, azt az illető Térparancsnoksághoz további kezelés végett átadni” igyekeztek.⁴⁴

Daczó Zsigmond ezredkormányzó a parancsot március 10-én a 126. számú rendeletével továbbította Nagy Elekhez,⁴⁵ aki a kezelése alatt álló fourage pénztár, ugyanakkor a revindikált havasok pénzalapját is a parancs értelmében naprakészen rendbetette. Mivel a két alap nem az állományé, hanem a székely huszár családok tulajdona volt, Nagy Elek 1849. április 11-én, Sepsiszentgyörgyre hivatta az erdővidéki, háromszéki,

csíki és gyergyói huszárcsaládok képviselőit. Az elszámoláskor 34 családfő képviselte a székely huszárokat. Végelszámolása szerint a havasok pénztárában 13 304 forint volt elkönyelve, ennyi illetve a huszárságot, ebből az összegből kötvényekben állott 8130 forint, a készpénz pedig 5174 forint 20 krajcár volt. Az 53417 forint 47 krajcár lóbeszerzési alapból, a 6518 forint 44 krajcár készpénz mellett, a kötvények értéke 46899 forint 3 krajcárt tett ki. Az ekkor hozott közös határozat értelmében az összeget és kötvényeket megőrzés végett Vitályos Antal századosnak, a sepsiszentgyörgyi id. Gyárfás Józsefnek és ifj. Györbíró Bénéiamnak adták át. Nagy Elek önéletrésztében említést tett arról is, hogy a megbízottak „ezen pénzeket és kötelevényeket a forradalom lefolyta alatt híven kezelték”, azonban a szabadságharcot követően, az 1849. augusztus 25-én kiadott rendelet szerint át kellett adniuk a „kasszaládákat” a császáriakat. A három említett személy a készpénzt Homenau és Settele császári századosoknak adta át, melyet a szebeni hadipénztárban helyeztek el. A két alap 55 029 forint értékű kötvényei a székely huszárok kérelme folytán Schwarzenberg báró rendeletéből finanszprocurator kezére kerültek, egy olyan kéressel, hogy azokat felhajtva az adósokon, egybegyűjtve egy jelentés készüljön, és „az elosztás végett tétetődhessék meg a további lépés”.⁴⁶

Erre azonban nem került sor, 1851-től a határőrség teljes vagyonát az államkincstár kezelésébe adták. Az állam az átvett vagyont külön kezelte, s az utána befolyt pénzt az államadósság törlesztési alapjába kölcsönözte 3 százalékos kamattal.⁴⁷

Az elkobzott javokról a jogos tulajdonosok nem mondtak le, és az 50-es évektől egyre gyakrabban emelték fel szavukat az őket ért sérelem ellen. Már 1854 végén a Fogaras vidéki határőrök 2. százada képviselője éppen Nagy Eleket kérte fel, hogy a kincstártól a lóbeszerzési- és mundér alapok őket illető részét visszaszerezze. 1857-ben Haynald Lajos, Erdély római katolikus püspöke a csíksomlyói gimnázium kiegészítését, egy tanítóképző és egy normális iskola felállítását akarta megvalósítani a csíki revindikált havasok jövedelméből.⁴⁸ 1855-ben

ugyancsak Nagy Elek vállalta el a háromszéki revindikált havasok perét, és nem eredménytelenül, mert ennek következtében az 1861. augusztus 24-én kinevezett „közvetlen bizottmány” által a havasokat az illető községeknek a kincstár az 1813. október 12-i császári határozat szerint 1863-ban visszaadta.

A revindikált havasok nagyrésznél visszanyerése azonban csak részleges eredmény volt. A havasok bérbeadásából létesült ruházati alapok, a huszárcsaládok befizetéséből létrejött lóbeszerzési alap, azokkal a katonai épületekkel, amelyeket a volt székely határőrök költségén építettek, továbbra is a kincstár kezén maradtak. Ezek rendezésére és a végső megoldásra csak a kiegyezést követően került sor.

Az 1860-as évek elejétől főleg a pénzalapokat, de az ingatlanokat is, Csík- és Háromszék hatóságai, kiváltképpen a lóbeszerzési alapot, a volt lovaskatona családok egyre gyakrabban kezdték visszaigényelni.

A rövid alkotmányosság idején, 1861-ben Háromszéken „igazságosabb és jogosabb követelése soha nem volt senkinek, mint a székely huszár családoknak, midőn számonkérték, visszakövetelték ezen pénzalapot, és a Rikától a Nemere tetőig, a Mitácstól a Piliske tetőig, aki szóltott, azt hangoztatta: ezen összeget közművelődési célokra fordítjuk, a nagy többség azt mondotta: sepsiszentgyörgyi ref. tanodának adjuk...”. Az április 25–27. között tartott marchális gyűlésén azzal a „nemes intencióval” fogalmazták meg a pénzalap visszakövetelését, hogy azt a háromszéki tanügy fejlesztésére fordítsák, hogy „az unokák a szellem fegyverével folytassák az ősök csatáit”. A „nemzeti műveltség apostolai”, az illyefalvi lelkész Erődsi Mihály által megfogalmazott felhívással járták a falvakat, és Kézdi-, Orbai- és Sepsiszékről mintegy 50–60 aláírási íven 594, Erdővidékről pedig 29 íven 250 családfő egyezett bele a pénzalap tanügyi célokra való fordításával.⁴⁹

A sorozatos követelések eredménye végül az lett, hogy az abszolút kormány, ha a volt határőr ezredek vagyonának a visszaadását teljességében nem is, de a volt huszár családoknak a lóbeszerzési alap tulajdonjogát elismerte, sőt, a jogosult családok között, ha azok kellőképpen

betétjeiket igazolni tudják, annak kiosztását sem ellenezte. A jogosultaknak a kormány 1865-ben az igényeik bejelentésére és azok igazolására egy év határidőt tűzött ki.⁵⁰

Ezidő alatt tűnt ki, hogy az igazságos elosztás csaknem lehetetlen, hosszadalmas munkálatokat igényel, egyrészt mert az elkobzott pénzek Kossuth-bankókban voltak, amit megsemmisítettek, másrészt az eltelt 18 év alatt az alapot létrehozó családok nagyrésztének a betéti könyvei, letétjegyei elvesztek, s bejelentett igényüket képtelenek igazolni, továbbá a pénzalap számadási könyvei az 1848/49-es zavaros idők áldozatául estek. Ezekre való tekintettel egy olyan terv is felmerült, hogy a szétszétlás az igazolt igények arányában történjék.⁵¹ Ebben az időben állította össze Nagy Elek a rendelkezésére álló adatok alapján a jogosultak névsorát, melyet elsőként 1866-ban a *Kolozsvári Közlöny* hozott nyilvánosságra.⁵²

Az 1867-es kiegyezést követően 1868-ban az erdélyi román határőrvidék jogállapotának tisztázására egy bizottságot küldtek ki⁵³, és ez a miniszteri bizottság működését a székely határőrségi vagyonokra is kiterjesztette. Az m. kir. minisztérium bel-, pénz-, és igazságügyminiszteri 1869. január 23-i felterjesztésében tárták fel a határőr birtokok történelmi, jogi és gazdasági hátterét, pontokba foglalva fogalmazták meg a visszaadásra vonatkozó javaslataikat és feltételeiket is.⁵⁴

A székely határőrség vagyonának összességét olyan feltételek mellett kell visszaszolgáltatni, hogy: a felosztott első (csíki) székely gyalogezred által ruházati alapjuk létrehozására birtokolt és jelenleg a gyergyószentmiklósi és kászonújfalusi állami erdészet kezelésében lévő szántók, kaszálók, legelők és erdők⁵⁵, az azokon található épületek és felszerelések, a telepek vallás- és nemzetkülönbség nélkül közös tulajdonként, örökre és feloszthatatlanul, teljes tulajdonjoggal Csíkszék „közönségének” kezelésébe kerüljenek. Évi jövedelmeit pedig az elkövetkezendőkben a bányászat, a földművelés és a kereskedelem, illetve a népoktatás fejlesztésére fordítsák.⁵⁶

A visszaadásra javasolt pénzalapok – melyek az elkobzás idején egy 1854-ben elvég-

zett leltár szerint a következő összegekből álltak: az első székely gyalogezred kezelésében lévő ruházati alap 52 569 forint és 4 krajcárt, a második székely gyalogezred alapja 9687 forint 31 krajcárt tett ki, a székely huszárezred pedig 14 029 forint 40 krajcár összegű ruházati alapot kezelt – és kamatjárulékaik, hasonlóan valláskülönbség nélkül, örökjoggal és feloszthatatlanul jussanak vissza Csík- és Háromszék közösségének, azzal a kizárólagos feltétellel, hogy azokból a lehető legalacsonyabb kamattal takarékpénztárokat létesítsenek és működtessenek.⁵⁷

Az elkobzáskor 49 958 forint 44 krajcárt kitevő lóbeszerzési alappal kapcsolatban megállapították, hogy azok a székely huszár családok, akik a ló hiánya miatt tényleges szolgáltatást nem teljesíthettek, valójában annyi pénzt fizettek be évenként az alapba, amennyit a lóval rendelkező tényleges szolgáltatást tevő családok a lovaik eltartására fordítottak. A lényeges különbség annyi: míg az egyik befizetett pénzét tőkésítették, a másiké a ló eltartására használandó fel. Mivel az ezredi célokra évenként arányosan költek, helytelenítették azt az álláspontot, hogy a lóbeszerzési alapra csak azok lehetnek jogosultak, akik betétjeiket igazolni tudják. Véleményük az volt, hogy az alap közös tulajdon, jogosult abból a volt huszárezred minden egyes törzscsaládjának a leszármazottja.⁵⁸ Ezért az alapot és kamatjárulékait a felosztott huszárezredet alkotott székely huszárcsaládoknak közös és egyenlő jogosultsággal legfennebb hadosztályonként oszthassák fel, ha lehetséges Csíkszékben ezt is takarékpénztári alapként érvényesítsék, Háromszéken pedig az alapítandó kézdívásárhelyi és sepsiszentgyörgyi ipari iskolák tőkéjéhez csatolják. Erről a jogtulajdonosok mindkét székben a szakaszonként választandó képviselői gyűlésen, a kiküldött miniszteri biztos elnöklése alatt hozzák meg határozatukat.⁵⁹

Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Kézdívásárhelyen, Csíkszentmártonban a volt katonai célokra használt iskolák közül a három városban az alapítványi tőkékkel és kamatokkal, a visszaadásukat követően ipari iskolák alakuljanak. A volt határőr ezredek tulajdonát képező épületek, telkek, ha ezekre elsősorban az állam

vagy a székelység nem tart igényt, a belügyminiszter felügyelete alatt kerüljenek eladásra, és az értékesítésből származó összegeket a fennebb említett ipari iskolák tőkéjéhez csatolva, azok fejlesztésére használják fel.

Borszéken, a gyógyfürdőn a két telek és ház a fenntartási költségek kivételével hasonlóan a székely közösségeket illeti, ezeket oly feltételekkel kapják vissza, hogy a vagyontalan és székely betegek ingyen használhassák.⁶⁰

Végül, de nem utolsósorban visszaadandók a volt határezredek törzskarai részére a határőrök saját költségén épített épületek Csíkszeredában, Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön, valamint a zászlóalj-, osztály-század és a szakaszok részére szükséges és 1866 előtt el nem idegenített telkek és épületek: Uzon, Bölön, Nagyajta, Zágon, Nagyborosnyó, Polyán, Tövis, Dobra, Bágyon, Gyergyóditró, Csíkkozmas, Bánkfalva, Csíksomlyó, Csíkmenaság, Csíkszentdomokos, Gyergyószentmiklós és Kászónújfalú községekben.⁶¹

A három miniszter javaslatai alapján I. Ferenc József 1869. február 16-án kelt legfelsőbb határozata „azon közhasznú célokra és feltételek mellett, amelyek a felterjesztésben megjelölve vannak, s amelyek a székely nemzet jólétét képezik előmozdítani, részint Csíkszék, részint Háromszék közönségének és amennyiben a lóbeszerzési alap által e székek területén lakó székelly huszár családok is érdekelve vannak, ezeknek is, e felterjesztés értelmében, kegyelemből, idegen jók épségben tartása mellett”, elrendelte a visszaszolgáltatását, és a végrehajtással a m. kir. pénz- és belügyminisztereket bízta meg.⁶²

Az akkori belügyminiszter, báró Wenkheim Béla a királyi döntés végrehajtását 1869. február 26-án keltezett elhatározásával Berde Mózes belügyminiszteri osztálytanácsost bízta meg. Berde, aki 1848-ban Háromszék kormánybiztosa volt, és népszerűségnek örvendett Székelyföldön, szívesen vállalta, és a „rendeletnek annál nagyobb örömmel engedelmeskedett, mert ez alkalmat nyújtott neki, hogy a sokat szenvedett székely nemzetének sajtó sebei gyógyításához csekély erejével ő is hozzájáruljon.”⁶³

Berde Mózes már március folyamán hozzalátott az ügy kutatásához és tanulmányozásá-

hoz. A munkát a ruházati és lóbeszerzési alapok átvizsgálásával és felmérésével kezdte, melyeket az elkobzást követően Nagyszebenben és Kolozsváron a bánya- és pénzügyigazgatóság, az adóhivatal és a kincstári ügyézség kezelte. Mivel az okmányok begyűjtése és rendezése hatalmas munkát igényelt, ezért azt egy időre megszakította, s hogy a volt revindikált havasok átadását még a tél beállta előtt végbevihesse, szeptember 18-án Gyergyóba utazott. A helyszínre kiszállva, a pénzügyminiszter által már előzőleg a kolozsvári bányai igazgatóságtól, a havasok jövedelmeinek és számadásainak elvégzésére kijelölt közzeggel és a csíkszékiek kinevezett bizottságával felleltározták a tisztí telkeket, épületeket, a vízfűrészeket, és az összes fa- és deszkaállományt, amit a fűrésztelepeken találtak. Ugyanekkor, hogy áttekinthető és elszámolható legyen az állami, uradalmi és erdészeti számadások összessége, valamint hogy 1869. január 1-jéig a jövedelemből mennyi illeti az államot, és az említett dátumtól kezdődően mekkora a haszna Csíkszéknek, számba vették, és összeírták azokat a haszonbéréket, amelyekkel a vízfűrészek és -malmok, a havasokban elszórtan lakó bérlők után az érdekelt két felet, az államot és Csíkszékét illette.

Miután számba vették a gyergyószentmiklósi épületben talált iratokat és ingóságokat, a fennebb említett összes javakkal és pénzosztalékkal, Berde Mózes átadta az egészet Csíkszék birtokközösségének. Borszéken, mivel a két telek és ház már Gyergyóditró és Gyergyószárhely közösségének tulajdonában volt, és ezek a megjelölt célra már nem voltak átadhatóak, Berde kiegyezett a két községgel. Ígéretüket vette, hogy a betegek és a fürdőn gyógyulni vágyó székelyek számára megfelelő helyen saját költségükön egy nyolc szobás lakást építsenek.

A belügyminiszteri osztálytanácsos ajánlatára Csíkszék beleegyezésével Ditróban, Gyergyószentmiklóson, Csíkszentdomokoson, Csíkszépvízen a volt őrnagyi, századosi, hadnagyi telkek közül némelyek az iskolák, az állam tulajdonában maradtak.

Csíkszeredában az átadásokat a katonai parancsnokság megtagadta, ezért a városban épített katonai, tisztí lakások és a puskatorony felleltá-

rozása függőben maradt. Ezeknek az ingatlanoknak a rendezésére több sürgöny és felterjesztés után csak később, hadügyminiszteri rendeletre került sor.

A Csíkszékben végzetekről a miniszterhez intézett jelentésében Berde Mózes a havasok azon területeire nézve, ahol a bérlők laktak, azt javasolta, hogy az illetékes minisztérium térképeztesse és méresse fel, és az elkövetkezendőkben a havasokat szakaszokra (turnusokra) osztva az erdészeti rendszabályok szerint kezeltesse.⁶⁴

Bevégezve csíkszéki küldetését, Berde nyomban Háromszékre utazott. Itt, mivel Nagy Eleknek köszönhetően a revindikált havasok ügye még 1864-ben lezárult, csak a volt határórség épületeit, a lóbeszerzési és ruházati alapot kellett átadnia, illetve rendeznie. A jóval könnyebbnek ígérkező ügyrendezés a vártnál nagyobb akadályokba és bonyodalmakba ütközött. Kézdivásárhelyen a cs. kir. katonaság akadékoskodott, igényt tartva számos épületre, azokat magának megtartva, nem akarta megengedni még a felleltározásukat sem. Hosszabb huzavona után, Berdének sikerült a leltárba vételt elérnie, de a városban csupán az őrnagyi lakást és egy üres raktárhelyiséget adhatott át, a többi épület, köztük a volt katonai nevelőintézet a katonaság kezén maradt. Sepsiszentgyörgyön a méntelep tisztjei tartottak vissza több épületet, emiatt csak az egykori székelly huszár fegyháztelek, a rajtálévőkkel, és az iskola került átadásra.

Háromszékről több község, Sepsiszentgyörgy városa, de a református egyház is, a volt határórség tulajdonát képező telkek közül ingyen szeretett volna magának megtartani/megszerezni. Azonban Berde Mózes az összes épületekre vonatkozóan azt ajánlotta a miniszternek, hogy azok kizárólag a létesítendő ipari iskolák kezelésébe adassanak át, vagy ha nem, akkor az igénylők bért fizessenek a leendő tanintézeteknek. Véleménye az volt, hogy ellenkező esetben csakis a székelység vallaná kárát, mert az iskolák vagyonának legnagyobb részét éppen ezen épületek értéke teszi ki. A katonaság kezén maradt, volt katonai nevelői intézettel kapcsolatosan begyűjtötte az alakulására, szervezétére, működésére és az alapítványaira vonatkozó összes fellelhető okmányokat, tisztázni próbálta az utóbbiak zilált állapotát, ezeket felterjesztésében

azzal az ajánlattal adta át, hogy az épületben a minisztérium egy katonai iskolát indítson be.⁶⁵

Berde Mózes a székelly huszárok lóbeszerzési alapjával kapcsolatosan a gyergyói, fel- és alcsíki, a háromszéki volt huszárok képviselétével október 15–16–17-én tárgyalt, Háromszéken a Kézdi-, Sepsi-, Miklósvár- és Bardocszék huszár családjaival pedig október 22–25. és november 2-án tartott gyűlést. Csíksban a gyergyóiak többsége a részük kiadatását kérte, a csíkiak azonban az alap őket illető részét egy takarékpénztár alapításába kívánták befektetni. Háromszéken csak néhány család volt hajlandó az alapot a felállítandó kézdívásárhelyi és sepsiszentgyörgyi ipari iskolákra fordítani, a túlnyomó többség a kiosztás mellett döntött.⁶⁶

Jóval később, 1877-ben a *Nemere* cikkírója keserűen jegyezte meg: „...Őfelsége azon feltétel alatt kegyeskedett visszaadni, hogy abból reálirányú iskolák legyenek felállítva a megye különböző pontjain. Hogy ezen irányban a nevezett pénzalap mihamarabb felhasználtassék, s e vidék egyik égető szüksége pótolva legyen, el lett küldve hozzánk akkori m. biztos Berde Mózes úr, ki több helyen népgyűlést tartva, népszerűségét latba vetve a kitűzött irányban megindítá a mozgalmat. Azonban voltak egyének, kik a nép anyagi nyomorán akartak segíteni, s köznapi gondolkozásmóddal azon véleményt terjesztették el a jogosultak közt, hogy osztassék ki ezen pénz. Azt hitték, hogy egy éhező család örök időkre leendő kielégítésére elégséges egy fél falat kenyér: egy csepp a tengerben.

Az eredmény tudva van. Tudjuk, hogy iskola nem lett, tudjuk, hogy a kiosztás később a megyei politikai demonstrációk, követválasztások egyik leghathatósabb eszközévé vált. Eközben a nép anyagi nyomora egyre nőtt, s a nép mind hangosabban követelte a pénzalap kiosztását.

Voltak ugyan, kik a mindennapi események és egyéni érdekek felébe emelkedve, ezen pénzalapnak célszerűbb felhasználását ajánlották, de ezt a félrevezetett nép gyanakodva fogadta, s attól idegenkedett, szóval: makacsul ragaszkodott elébbi nézetéhez.”⁶⁷

Berde Mózes, miután bevégezte küldetését, 1869. november 8-án utazott vissza Ko-

lozsvárra. Mivel itt még a pénzügyigazgatóság számvétele nem fejezte be sem a ruházati, sem pedig a lóbeszerzési alapok számadásait, személyes közreműködésével 1870. februárjáig elkészítették, és február 25-re Kolozsvárra rendelte a csíki és háromszéki átvevési bizottságokat, az elkészült számadások és kimutatások ellenőrzése végett.

Ezek alapján jutott Csíkszéknek 75 500 forint erdélyi úrbéri földterhermentesítési kötvényekben és 40 312 forint 53 krajcár készpénzben, Háromszéknek 70 400 forint értékű erdélyi úrbéri földterhermentesítési kötvény. A végleges elszámolás szerint Csíkszék követelését 144 385 forint 89 1/2 krajcárban, Háromszékét pedig 100 739 forint 95 krajcárban ismerték el.⁶⁸ A két székely szék biztosai nyugták mellett átvehették a részüket, de a tövisi, őrnagyai és dezsáni szárnyhuszár családok 15 682 forint 99 1/2 krajcár részesedése „a további intézkedésekig” a kolozsvári m. kir. harmincad hivatalának a kezelésében maradt. A ruházati és lóbeszerzési alapok számadási könyveit (6 db.) a m. kir. belügyminiszterhez küldték el, a peres leveleket és a hivatalos levelezéseket pedig a szék biztosainak adták át.⁶⁹ A függőben maradt és elintézésre váró ügyeket is összegezték: a katonaság által visszatartott telkek és épületek visszaszerzését Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen, az utóbbi helyen a volt katonai nevelde átvételét és az intézet alapítványainak rendbetételét, a sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi ipari iskolák mihamarabbi beindítását rövid időn belül végre kell hajtani.

Berde Mózes 1870. március 13-án adta le jelentését a minisztériumnak, melyet Rayner Pál belügyminiszter tudomásul vett, és intézkedéseit jóváhagyva kinevezte annak a bizottságnak az elnökévé, amelynek feladata az állam részére megtartandó ingatlanok kijelölése volt. Miután a minisztériumok megjelölték a számukra szükséges telkeket, kincstári bérfizetés mellett, Berde az erre vonatkozó jelentését 1871. április 23-án terjesztette fel. Ebben is felhívta a felsőbbbségek figyelmét és sürgette: „hogy minden akadályok és torzalkodások eldöntessenek, s a csíkszeredai, kézdivásárhelyi és sepsiszentgyörgyi ipari

iskolák még azon év folytán életbe lépjenek, megnyittassanak, továbbá gát vettessék annak, hogy ez iskolák alapvagyonát képező tőkék és realitások céljából elvonassanak, akár az állam, akár bárki más által, s ez által meghiúsuljon a királyi elhatározás, és az oly sokat szenvedett székely nép reménye és fejlődése megakadályoztassék.”⁷⁰

A csíkszékiek az átadásokkor a kormánnyal létrejött szerződés alapján már 1870-ben Csíkszeredában az „Ober-Schule” helyett megnyitották gazdasági szakosztállyal (állattenyésztés, földművelés, kertészet, erdőgazdálkodás és fafaragás) kiegészített felső népiskolájukat. Az első tanévben, mint általában a kezdetekkor szokott lenni, a népiskola húsz ösztöndíjas helyére csak hárman jelentkeztek, a fennmaradt helyeket csak a második kiírásra sikerült betölteni,⁷¹ de az iskola hamarosan látogatott és célját elért intézetté vált.

A csíki vagyonszövetség első kétéves működését Imets Fülöp Jákó csíksomlyói gimnáziumi igazgató és bizottmányi tag ismertette a Marosvásárhelyen megjelenő *Hargitában*. Értékelte a nevelési célok eddigi megvalósítását, és részletesen beszámolt a közbirtok kezeléséről, a bevételek felhasználásáról is. Mint pedagógus, a nevelési alappal kapcsolatban kifogásolta, hogy csak a reálszakok részesülnek támogatásban, holott a „humanisztikai-irányokra” is ráférne a segélyezés. Ugyanekkor szót emelt különösen a csíksomlyói gimnázium érdekében, ugyanis a bizottmány, ígéretei ellenére, még nem részesítette anyagi segélyben a patinás iskolát.⁷²

A csíkiak nevelési alapja 1871-ben 17 407 forint volt, az alapba a pénz a havasi haszonbérékből folyt be. 1876-ban a Csík-, Gyergyó- és Kászony megye Kisegítő Takarékpénztára kimutatásai szerint a nevelési alap 17 047 forint 63 krajcárt tett ki, melyet nagyobb részt a gyergyószentmiklósi polgári, a gyergyóalfalusi és csíkszeredai felső népiskolai tanítók fizetésére és az ösztöndíjakra fordították, ezenkívül az alpból egy-egy csíkmegyei orvos, erdész, bányász és közigazdaságot tanuló diákok részesítettek 200–200 forint éves segélyben.

A ruházati alap 121 998 forint 61 krajcár, a lóbeszerzési alap pedig 24 517 forint 81 krajcár

volt, mindkettő tőkésítése meghatározatlan ideig folyamatban volt, azzal a céllal, hogy ezeket is az elkövetkezendőkben nevelési célra fogják felhasználni. Csíkszéknek az említetteknek kívül 1876-ban még két közalapja létezett. Az Ipar-alap és a Székely-kivándorlási alap. Előbbi 4678 forint 75 krajcár pénzüsszegét még meg nem határozott ipar-nevelési célra tőkésítették, míg az utóbbi 4491 forint 11 krajcáros tőkéjének felhasználási módjáról az említett időben még nem döntöttek.

A felsorolt közalapok összesen 172 733 forint 91 krajcárt tettek ki, melyet Csíkmegye csaknem kizárólagosan nevelési célokra használt fel.⁷³

A Csíki Magánjavak, mely az 1870-es évek közepétől a szék, majd vármegye oktatásügyének a legfőbb támaszává vált, egyrészt az említett alapokból, másrészt a revindikált havasok erdő- és legelő ingatlanából, épület ingatlanokból tevődött össze és jött létre.

Mivel a Csíki Magánjavak vagyonközösségének a történetét dr. Endes Miklós *Csik-, Gyergyó-, Kászón-szék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig* című könyvében, Venczel József *A volt határőrezredek vagyonának sorsa* című munkájában megírta, Antal Imre *A Hét-ben 1981-ben megjelentetett dolgozatában (Mi történt a csíki határőri birtokokkal?)* az 1870-es évektől 1923-ig a vagyonkomplexum tanulókra szánt ösztöndíjazási rendszerét és a népoktatás minden ágára kiterjedő szerepét bemutatta, legutóbb pedig, és nem utolsósorban Garda Dezső *A székely közbirtokosság* című könyvében a csíki magánjavak létrehozásától, jelentőségét és történetét egészen az 1948-as államosításig összefoglalta⁷⁴, ezért a továbbiakban csak a háromszékiek revindikált havasainak peréről, Nagy Elek e téren kifejtett munkásságáról, a háromszéki lóbeszerzési alap teljes szétforgácsolásáról és a körülötte kialakult sajtóvitáról szólunk.

3. A háromszékiek revindikált havasok pere

Többször szóba került, hogy Nagy Elek 1855 elején vállalta el a báró Szentkereszty család és a nyolc felsőháromszékiei község régtől megfeneklett perét. A már évtizedek óta folya-

matban lévő ügyet olyan egyezséggel vállalta el, hogy a pert a saját költségén folytassa le. Szerződésileg leszögezték, hogy abban az esetben, ha nem nyer, a család nem tartozik neki semmivel, de ha sikerre viszi a kincstár elleni pert, akkor az újbóli birtokbavétel alkalmával 500 forint jutalomdíjat és visszamenőleg, 1770-ig az „usus fructus”, a havas után járó tiszta jövedelem, vagyis a volt határőrezred parancsnokság, majd a kincstár kasszájába befolyt bérleti díjakból a per megnyeréséig felgyülemlett összegnek, mint jogos kárpótlásnak a visszaszerzése után, annak egyharmad részét kapja meg.⁷⁵

Értesülve az egyezségről, Nagy Eleket felkereste hasonló pere elvállalása végett Bereck városa, majd Ozsdola és a hét felsőháromszékiei község is.

A család leszármazottjának, Nagy Mártának a tulajdonában megmaradt a várossal kötött német nyelvű, 1855. február 10-én jegyzőkönyvezett és augusztus 23-án magyar nyelven írott bérszerződése, illetve jegyzőkönyve. A február 10-én kötött bérszerződés szerint Nagy Elek elvállalta, „hogy mindent megtesz Bereck közönségének, a cs. kir. fiskus elleni peres ügyének intézése és befejezése ügyében, a Kézdivásárhelyi kerületben (Bezirk) fekvő Sósmező, Lipse, Kalabucs és Esztinasora havasok visszaadása érdekében; ezután a kárpótlás ügyében a közönség által 1787 óta elszenvedett használatkiesés miatt az ehhez szükséges írásbeli eljárásokat is felvállalja; beszerzi az okiratokat; elutazik Nagyszébenbe, Kolozsvárra sőt Bécsbe is; fedezi az összes ebből származó kiadásokat; egyszóval lefolytatja a vita tárgyával kapcsolatos összes intézkedéseket”. Mindezekért Bereck városa egy kötelezvényben tett ígéretet arra, hogy fizetségképpen Sósmezőn egy „kopac telket” és Juharas havasát „az ezzel járó régi jogokkal együtt” örök időkre és visszavonhatatlanul Nagy Eleknek adományozza. Ezek mellett a havasok 1787-től járandó tiszta jövedelmének a felét, kamataival együtt készpénzben, jutalomdíjként kifizeti.

A perköltségek és az útiköltségek fedezésére Bereck városa 200 forint készpénzt nyújtott át, azzal a feltétellel, hogy azt a per megnyerése után a jutalomdíjból visszatartják.

Az augusztus 23-án kötött jegyzőkönyvi kivonat megírására és az előbbi módosítására azért volt szükség a két fél között, mert Nagy Elek arra a megállapításra jutott, hogy a fizettségként „megajánlott fekvőbirtok, különösen Juharas havasa a több havasoktól külön s célirányosan nem használható, sőt mindég viszontagságot nyújtana az elkülönítés által – célirányos lenne azért az egyezményen annyi változtatást tenni – miszerént a Sósmezőn megajánlott lakhely és Juharas havasa általános becsárba készpénzzel cseréltessek fel”. Az új egyezségkötés eredményeképpen Bereck 4000 rénes forintot ajánlott fel, melyet „a birtoknak törtéendő végleges s tökéletes általadása után említett Nagy Elek úrnak készpénzbe fog kifizettetni”.

Ebből a jegyzőkönyvből még azt lehetett megtudni, hogy a bereckiek két „agense” Marosi és Baktsi ügynök urak, akiket a város még 1848-ban megbízott, hogy revindikált havasaikat visszaszerezzék, de azok semmit elő nem mozdítottak, csak „tétlenül 7 évig hallgattak”. Ezért „a Székely Ezred által még 1769-be elfoglalt ősi havas tulajdonaik visszaszerzése körül ezerekre rugó költségek mellett folytatván perét a közönség és a forradalmi vihar és a békövetkezett ujj alkotmány előidézte körülmények miatt, azon legfelsőbbi ítéletnél fogva szent és igazságos ügy jelenleg hever minden mozgatáson és minden teljesedésben vehető várakozáson kívül az udvari cancellárián” – úgy döntöttek, kiküldött ügynökeiknek felmondanak és Nagy Eleket teljhatalmúlag a revindikált havasaiknak a visszaszerzésével bízzák meg.⁷⁶

A Bereckkel és a Szentkereszty családdal kötött szerződések alapján vállalta el a nyolc felsőháromszéki falu perét is, és megegyezett, hogy abban az esetben, ha megnyerik a pert, akkor Ozsdola és Gelence 300-300, a hat falu közösen 600 forintot tartozik fizetni. Az „usus fructust”, melyet az államkincstár kell fizessen, egészében Nagy Eleknek kötelesek átadni. A per elindítására és az útiköltségei fedezésére Ozsdola és Gelence 200-200, a másik hat falu pedig közösen 600 forint készpénz előleget adott.⁷⁷

Az elvállalt és összevont per – mivel az 1853. májusában kiadott 99. és 100. számú pá-

tensek szerint a felpereseknek még 1854. augusztusáig be kellett volna nyújtaniuk a keresetüket – már az elején nehézségekbe ütközött. A félév kiesés miatt Nagy Elek „adminisztratív” úton, „kegyelem útján” indíthatta újból és folytathatta az eljárásokat, ami számára pluszkiadásokat jelentett. Ezenkívül az érdekelt községektől kevés használható okmányt kapott kézhez, így a szükséges iratokat és dokumentumokat a levéltárakból kellett beszereznie. Mindezek mellett ötször kellett felutaznia Bécsbe, amit azzal indokolt: „mert a fiskussal szemben kellett működnöm, a kormány mindenfelőlről akadályt vetett lábaim eleibe, főképpen azon lovagoltak, hogy „praetendent debet probari””, vagyis a felperes bizonyítani tartozik a felsorakoztatott követeléseinek a jogosságát. Ez az elvárásoknak megfelelően szinte lehetetlen volt, hiszen időközben az 1848 előtti állami intézmények mind átalakultak, a revindikált havasokra vonatkozó iratokat pedig nehéz volt még ismerősei, barátai és pártfogói segítségével is az irattárak süllyesztőiből előkeresíteni. Emiatt Nagy Elek kétszer vesztett pert a kincstárral szemben.⁷⁸

A család peres iratai között megmaradt egy rekurzus, amely szerint „Bereck, Ozsdola, valamint sorstársaik nevében 1856. június 26-i határozat ellen, ugyanezév július 8-án a főtáblabírószékhez” nyújtották be fellebbezésüket.⁷⁹ Egy másik megőrzött okmány arról tanúskodik, hogy Nagy Elek felhatalmazói nevében az 1859. szeptember 9-i „legfelsőbb udvari rendeletre” hivatkozva sürgette az erdélyi cs. k. országos pénzügyi hivatal igazgatóságát, hogy onnan a revindikált havasok minden „ügyét” szakvéleményezésre a cs. k. pénzügyminisztériumba küldjék át.⁸⁰

Nagy Elek már 1861-ben levélben fordult a császárhoz. Bátor megfogalmazásban hívta fel I. Ferenc József figyelmét, és kérte személyes közbelépését a jogorvoslatra.

Elmondta, hogy utóbb, 1861. március 16-án és augusztus 4-én kérték felhatalmazói „azon havasok visszaadását, melyeket 1769-ben tévesen vettek el”, melyekkel kapcsolatban már I. Ferenc császár 1813. október 29-i rendelete elismerte tulajdonjogukat, és elrendelte visszaadásukat, valamint a nyereségkiesések megtéríté-

sét. Mivel kéréseikre még nem kaptak választ, és az erdélyi országos pénzügyigazgatóság kényszeríti őket, hogy tulajdonukért a kincstárnak haszonbér-adót fizesse nek, kéri a császárt, kegyeskedjék ezen ügy elintézéséről, „mely jelenleg az államkincstárnál vesztegel, rendelkezni, hiszen számukra az 1813-ban kiadott császári szó és az illem is azt mondja, hogy a magántulajdon Isten és világ előtt szent kellene legyen.

Kétségbeesett helyzetünkben – írta Nagy Elek – bátorkodunk megjegyezni, hogy birtokaink további visszatartása az egész országban rossz vért szül, a nép szeretetét és bizalmát a magas kormányzervek, sőt az uralkodónk iránt is megrendíti, kivált mivel birtokaink igazságtalan visszatartása több mint 90 éve tart. Cs. k. Felsőged kegyeskedjék megítélni, hogy ez a kár messze fölülmúlja azt az előnyt, amit a kincstár a haszonbér adóból húz.”⁸¹

Mivel továbbra sem oldódott meg a revindikált havasok ügye, 1863-ban pártfogói segítségével „borzasztó költséggel” elérte, hogy egy „utolsó audencián” személyesen és „keservesen” előadhassa „a kormány által majd száz éven át elkövetett égbekiáltó vétkeket”, és azok megszüntetéséért esedezhetett. I. Ferenc József kihallgatásakor megígérte, hogy közbenjárásával igazságot fog szolgáltatni, amit teljesített is az 1863. szeptember 24-én kiadott „legfelsőbb kéziratával”.⁸²

A császári döntésről, hogy az 1813. október 12-i határozat szerint visszaadták a háromszéki revindikált havasokat, Nagyszebenből 1864. február 22-én kapta meg a hivatalos értesítést. Tudomására hozták azt is, hogy a jogosultak az államkincstártól egy „méltányos kártérítést” is kapnak azokra az időkre számítva, amíg ki voltak zárva ezen havasok haszonélvezetéből, ellenben figyelembe veszik a kártérítések kiszámításakor azt is, hogy a felsőháromszéki falvak, élen Bereckkel 1848-ban havasaik jövedelmét felajánlották a kormánynak. Záradékként megjegyezték, ha a kártérítés összegével nincsenek megelégedve, hat hónap leforgása alatt jogukban áll fellebezni az erdélyi kancelláriánál, és ez két, a pénzügyminisztériumnak alárendelt tanácsos bevonásával végleges döntéshozatalra jogosult.⁸³

Mintegy két hét múltán, 1864. március 9-én vehette kezébe az erdélyi kir. főkörmányszék 1864. február 16-án keltezett átiratát és a hozzá mellékelte „Őcsászári és apostoli kir. felségének, az úgynevezett visszafoglalt havasok visszaadása tárgyában közelebb múlt 1863-ik évi december 31-ről 4617 szám alatt kiadott legfelsőbb kegyelmes határozatát”, melyben tudomására hozták, hogy az 1861. augusztus 26-án a revindikált havasok ügyének végleges elintézésére felállított bizottság az 1813. október 12-i császári határozat szerint – kivéve a gróf Lázár család Gazrez és Kápra havasokra, Csíkszentmárton és Csekefalva, Tölgyessark, Tölgyesmező, Magyaros, Sóvető és Kisaj havasokra, a Papolci Kis család Kisbarackalj havasára, a gróf Bethlen család Borgó havasára, Csíkmadaras, Csíkdánfalva, Csíkkarcfalva, Csíkjénőfalva, Csíkszenttamás és Csíkszentdomokos Tyukos havasára tartott jogigényét – a többi községnek és családoknak visszaszolgáltatják az 1769-től jogtalanul birtokolt revindikált havasokat.

Ugyanakkor újra felemlítik a kárpótlási jogosultságot és azt is, hogy a nyolc felsőháromszéki falu esetében figyelembe veszik az 1848-as felajánlást.⁸⁴

A fentemlített határozatok érvényre vitele érdekében Nagy Elek 1864. március 19-én levélben fordult az államkincstár hatóságaihoz, és kérte egy átadási bizottság kinevezését, hogy az „kegyeskedjék a háromszéki hivatalosságokkal egyetértésben elrendelni, ami szükséges az átadásra vonatkozóan” és őt erről időben értesíteni.⁸⁵

Az értesítést, mely szerint a kinevezett bizottság 1864. szeptember 9-én érkezik Kézdivásárhelyre az átadások lebonyolítására, Csíkszeredából szeptember 5-én küldték el. Nagy Elek gyorspostán Kádár Ferenc útnán szólította fel ügyfeleit a megjelenésre,⁸⁶ és a kijelölt napon az „udvari bizottmány” 95 év múltán visszaadta a jogtalanul elsajátított havasokat a tulajdonosoknak. Ennek emlékére készítette a nyolc falu az ezüst poharat és nyújtotta át ünnepélyes keretek között Kézdivásárhelyen Nagy Eleknek.⁸⁷

A 4617/1863-as császári határozat a havasok visszaadásától számított hat hónapban állapította meg a határidőt, hogy a jogtulajdonosok

benyújthassák kárpótlási igényeiket és arra az esetre, ha nem születik megállapodás annak mértékére vonatkozóan, hat hét fellebbezési időt adott. Az idő rövidsége miatt Nagy Elek nyomban megkezdte a megfelelő iratok beszerzését és a királyi adó mértékében az évi átlagjövedelem kiesés kiszámítását.

A családi iratok között egy érdekes, a felsőháromszéki falvak és a Szentkereszty család havasainak az évi haszonbéreiből való vázlatos kimutatás is előkerült. Eszerint a bérlők a Berecket illető havasokért összesen 399 forint haszonbért, Sósmezőért pedig 500 forintot fizettek. Az Ozsdolát illető havasokért ugyanebben az évben 380 forint 20 krajcár, a Szentkereszty családot illető Hosszúhavasért és Poiana Fratilor-ért 81, a hat falu Zsáros- és Kishavasáért pedig összesen 167 forint 30 krajcár haszonbért fizettek.⁸⁸

1855-ben az évi bérlési árak a következőképpen alakultak: Bereck a revindikált havasokért és Sósmezőért 952, Ozsdola havasaiért 559, a Szentkereszty család havasáért 85, a hat falu közös revindikált havasáért 242 forint 40 krajcár fizettek a haszonbérlők.⁸⁹

1863-ból a bérlők nevei is fennmaradtak. A Hosszúhavas és a Poiana Fratilor-t Teika Ráduly bérelte évi 107 forint 5 krajcárért, Musát havasát Csóra Pavel 155 forint 49 krajcárért, Lipse déli oldalát Koszti Koltófnán 305 forintért, Musát havasa Bunya nevű részét Zernyesti Demeter 222 forint 89 krajcárért, Zsáros havast Demián Györgyné 115 forint 95 krajcárért, Kis havast Juon Nyeru családja 145 forint 10 krajcárért, Esztinasora Dobrit, Kalabucst és Lipsét Fejér János bérelte, melyért összesen 652 forint 30 krajcár árendát, Sósmezőért pedig 24 román 525 forintot fizetett. A kimutatás szerint 1863-ra az államkincstár a bérlőktől összesen 2228 forint 78 krajcár bérlési díjat kapott.⁹⁰ Egy másik hivatalos, 1864. március 24-én kiállított telekjegyzőkönyvi-kivonat szerint Sósmező 9489 kat. hold 338 négyszögöl területe után az államkasszának évi tiszta jövedelme 1357 forint 48 krajcár volt.⁹¹

Nagy Elek, mikor összeállította a kárpótlási kötelezettségeket és kiszámította az elvárt összegeket, felsorolta a községek haszonkieséséből, a pereskedésekből származó káraikat, illetve

költségeiket, és megokolta a teljeskörű kárpótlás jogosságát is: a kincstár 1864. augusztusáig használta a havasokat, az övé volt az italmérési, az erdőlési, a legelő-, a halászati, vadászati jog ezeken a területeken, ugyanakkor őt illette a fűrész- és őrlőmalmok árendája, neki jövedelmezett a hamuzsírőzők, cserzőanyag készítőik, szénegézők után járó haszonbér. Tényállás az, hogy „a havasok mind őserdők voltak az elvétel idején, és jelenleg annyira le vannak pusztulva”, hogy a kár jóval nagyobb, mint az a jövedelem, amit kárpótlásként igényel. Előhozta azt is, mint megtéríthetetlen kárt, hogy a községeknek „a 96 év alatt adminisztratív úton pert kellett folytatniuk a magas kincstár ellen, és ezen okból sokezer forintra menő perköltségeik voltak, úgy az itteni ügyvédek, mind a sok bécsi udvari ügyvivő felé, és azonkívül sokat kellett utazniuk Bécsbe, Kolozsvárra, Nagyszebenbe (...), ha ezeket a perköltségeket időnként (...) befektették volna, a 96 év alatt lassacskán több mint 100 000 forintra szaporodtak volna”.

Nem elég az, hogy a havasok területén a nem megfelelő használatlaltal a kincstár „lepusztította” az erdők és legelők java részét, azzal, hogy önkényesen visszatartotta a revindikált területet, „kiszámolhatóan károkat” okozott a községeknek, mert hosszú időn át egy biztos jövedelmi forrástól fosztotta meg őket.

Kihangsúlyozta azt, hogy ha a törvénykönyv 365. paragrafusa szerint állami célokra történt volna a havasok átvétele, a kisajátítási törvény értelmében a kincstár köteles lett volna a törvénykönyv 995. paragrafusa alapján a megvonás pillanatától kezdve megtéríteni a havasok tiszta jövedelmére vonatkozó 4 százalékos késedelmi adót is.

A felsoroltakat figyelembe véve, habár távolról sem fedik a reális jövedelemkieséseket, az állam adózási kulcsa alapján 1770-től 1864-ig az évenkénti átlagjövedelemre egy négyszázalékos kamatot is számított.⁹²

Az átlagjövedelmek kiszámításakor az 1863-as tiszta jövedelmi kimutatásokat véve alapul, rászámítva 1770-től a négy százalékos kamatot, Berecknek 289 484 forint 44 krajcár, Ozsdolának 133 607 forint 58 krajcár, a Szent-

kereszty családnak 114 148 forint 72 krajcárt, a hat falunak közösen 26 693 forint 76 krajcár, összesen pedig 557 937 forint 94 krajcár visszafizetendő kártérítést állapított meg.⁹³

Nagy Elek a határozatnak arra a pontjára vonatkozóan, hogy a kártétel megszabásánál tekintetbe veszik a nyolc falu 1848-ban tett felajánlását, azzal ellenkezett és magyarázta ki, hogy azt „semmiképpen nem lehet a községek hátrányára értelmezni, minthogy ezek a községek senkit sem hatalmaztak fel egy felajánlás kiállításával, az (...) a községek tudta és akarata nélkül, illetéktelen és arra nem jogosult, gyakran összeverődött bornírt személyek (bornirte Köpfe) által történt és volt kiállítva”.

A magyar kormány pénzügyminiszterének, Kossuth Lajosnak 1848. október 1-jén benyújtott kérvényből elsősorban az tűnik ki, hogy ők a havasaik visszaadását kérvényezték, a készpénzkészlet azonban még 1848. november 1-jén is, a szokásos elszámolásokkor a 2. székely gyalogezred revindikált havasainak „pénzes kasszájában volt”. Habár megtették felajánlásukat „az országos kiadások fedezésére, ez a kérvény nem talált visszhangra a magyar pénzügyminiszternél, következésképpen mint el nem fogadott, sikertelen maradt, ez is azt bizonyítja, hogy a havasokat a kincstár ettől kezdve 1864. augusztusáig megtartotta és használta”.

Az ellenvetésre nyomban egy készséges ajánlatot is tett a községek nevében : „Hogy azonban lehetőség szerint eleget tegyünk fenéséges uralkodónk legfelsőbb megjegyzésének, készek vagyunk azon készpénzkészletet, mely 1848. november 1-jén a 2. székely gyalogezred revindikált havasainak pénzeskasszájában rendelkezésre állt, a magas kincstárnak oly módon elengedni, hogy azt a kimutatott követeléseink részarányában (a proportione) leírják”. A felajánlott összeg pontos meghatározásával kapcsolatban felhívta az illetőségek figyelmét arra, hogy a sepsiszentgyörgyi kerületi főbiztosság, a Gubernium 1850. március 10-i 865. számú megbízásából, mikor a határorálapokat felleltározták, a 2. székely gyalogezred revindikált havasainak a „helyzetkimutatását” is elvégezték, a haszonbérrekből származó készpénzekkel is elszámoltak.

Így az 1850. december 22-i 13 843. számú beszámoló alapul szolgálhat az engedmény pontos kiszámításánál.

„Hogy azonban mindentől eltekintve, még inkább tanújelét adjuk legigazságosabb uralkodónk és a magas kormány iránti lojalitásunknak és alázatunknak – folytatta ajánlatát a felhatalmazói nevében Nagy Elek – készek vagyunk elengedni az összes perköltséget és (...) a kárpótlással kapcsolatban Bereczk község esetében 80 000 forintra, Osdola esetében 30 000 forintra, Csomortán, Almás, Lemhény, Nyujtód, Szászfalu és Sárfalva esetében 10 000 forintra, a báró Szentkereszty család esetében 100 000 forintra leszállítani, azzal a kifejezett fenntartással, hogy e nagy áldozattal leszámtított összegből semmilyen ürüggyel se lehessen további levonásokat eszközölni, és hogy ezeket az összegeket csökkentés és változtatás nélkül kifizessék hat hónapon belül.”⁹⁴

Az 1864. december 3-án benyújtott ajánlólevelének nem adott helyt az erdélyi kancellária, mint ahogy nem adott helyet az 1866. június 28-i, a Szentkereszty család nevében benyújtott fellebbezésére sem.⁹⁵

A nyolc felsőháromszéki falunak, mert azok 1848-ban a kormány javára lemondtak az „usus fructusról”, kárpótlásként összesen 15 500 forintot ítélték meg, ebből Berecket 8000, Ozsdolát 6000, a hat falut 1500 forint illette meg.

Mivel a falvak képviselői azt mondták, hogy a felajánlásról nem tudnak, s mint a feliratában is fogalmazott, azt a faluközösségek tudta nélkül csak néhány „bárgyú” fogalmazhatta meg, de azért is, mert Nagy Elek „borzasztó költségeket tett” és az eredeti elképzeléshez képest sokat vesztett volna, a határozat ellen „komolyan fellépett” és reklamációt nyújtott be. Ezt követően citálták Nagyszebenbe és adták kezébe az 1848. október 1-jén, a nyolc falu közgyűlésén megfogalmazott felajánló levelet, melyet a községek nevében húsz személy írt alá, közülük olyanok is, akik a per lefolytatásával bízták meg, és tagadták, hogy tudomásuk lenne a közös határozatról.

Erre vonatkozóan jegyezte meg családódotan az önéletírásában: „Ezen eredeti, Finantz

Miniszter Kossuth Lajosnak tett ajánlatát a falvaknak, mely 1848-ban lemhényi gyűlésbe jött létre, látván és meggondolván, hogy tőlem nagy merészség volt a legfelsőbb kéziratot igazságtalanul compromittálni, mert ebből meggyőződtem, a falvak vízre vittek (...), amire építettem, költöttem, az ügyvédeknek ígéreteket tettem, most kiderül hogy (...) már el volt ajándékozva, én ha ezt tudtam volna 1848-ba, a pert magam költségén lefolytatni soha el nem vállaltam volna.”⁹⁶

Mikor a reklamációját benyújtotta a községek nevében Bécsben, a perorvoslatot (rekurzust) is beindította, azonban értesítést kapott, és barátai azt tanácsolták, hogy azt vonja vissza, mert mindent elveszíthet. Hivatalos helyekről kiszivárgott, hogy mivel a felajánlott kárpótlásokat visszautasítottak fogják tekinteni, az udvari bizottmány arra hivatkozva, hogy perét nem a megfelelő időben, 1854. augusztusáig, hanem, megkésve kezdte meg az államkincstár ellen, azt elévültnek és jogtalanoknak fogják tekinteni. Ennek következtében, mert a királyi kegyelemmel visszaélt, még a jutányos kárpótlást is megvonják.⁹⁷

A Szentkereszty család havasaira vonatkozóan az udvari bizottság megállapította – erről Nagy Eleket az 1865. november 9-én és az 1866. augusztus 8-án kelt átiratokban tudósították⁹⁸ – hogy mindkét szóban forgó havas 1787-ig a család tulajdonában volt. Alaptalan a kártérítés 1769-től való követelése, mert a 8400/787. számú guberniumi átvételi irat bizonyítja, hogy az illető havasokat 1773-ban a kiskorú Szentkereszty László és Zsigmond között felosztották, és 1787-ig bérbe adták. Az az állítás sem helyes, hogy az 1787-es becsléskor csak a Hosszúhavast vették fel, mert egy 1786. április 15-én keltezett okmány igazolja, hogy a Poiana Fratilor Hosszúhavasnak csak az egyik része.

Mikor az átvételre sor került, 1787. július 5-én, II. József határozatára, a két nap múltán megírt jegyzőkönyv bizonyítja, hogy az átvevő 2. székely gyalogezred katonai képviselése mellett a Szentkereszty családot Elekes Ferenc jószágigazgató képviselte, és a szokásos módon „több akkori határőrkatonát, több helyi esküdtet a helybéli zágoni bíróval, és több falusfelet bevontak” a procedúrába. Megállapítást nyert az is, hogy a Nagy

Elek által felbecsült katasztrális tiszta jövedelme a havasoknak nem 675 forint, ugyanis az átadási jegyzőkönyvben a havasok „csékély hasznosíthatóságát (...) körülményesen kimutatták és kifejezetten megemlítették bennük, hogy az átadás idején Hosszúhavasa, Dialu Batrin (Dealul Batrin) havasával együtt csupán 120 magyar forintért volt bérbe adva”. Legutóbb is, 1863-ban a két szóban forgó havas bére csupán 107 forint 5 krajcár volt. Az állam számára 1850-től 1864. május végéig Hosszúhavas és Poiana Fratilor összesen 1244 forint 84 krajcár haszonbért hozott. Mivel 1787-ben 1666 forint 40 krajcárba becsülték a Szentkeresztyek revindikált havasait, mely összeget akkor kézbe is kaptak, négy százalékos kamarai kötvényekben, így a családnak jutányos kárpótlásként 5400 forintot állapítottak meg.

Nagy Elek belátta, a kárpótlási igények visszaszerzése terén veszített, s félő, a már megítélt összegeket is visszavonhatják, táviratilag lemondott tehát a rekuszusról, elfogadta a meghatározott összegeket.

A felsőháromszéki falvak kiutalt 15 500 forint kárpótlásának folyósítását, és a brassói takszékpenztárba a saját nevére való letételt 1866. február 26-án, a Szentkereszty család 5400 forint 88 1/2 krajcár kártérítési pénzét és annak letételét pedig augusztus 22-én kérte „a magas királyi erdélyi udvari kancelláriától”.⁹⁹

Számításai szerint, az elvárásaihoz képest – jegyezte meg az önéletírása végén – 428 186 forintot veszett. Abból a pénzből, amelyet a községek és a Szentkereszty család kárpótlásként kapott, Berecket 4200 forintban részesítette, „a többi falvakkal” véglegesen kiegyezett, és a megmaradt összegekből kifizette adósságait, amelyeket a tíz esztendő per folyama alatt a fiától és ismerőseitől kölcsönzött.¹⁰⁰

Ezzel véglegesen lezárult a háromszéki revindikált havasok ügye és annak visszaszerzésében Nagy Elek szerepe. Még annyit jegyzünk meg, hogy az arányosításokkor a Szentkereszty család Hosszúhavását, mint silány, ledegradálódott erdős-legelő területet emlegették. A bereckiek visszaszerzett havasait pedig 1883-ban, a Kászon- és Lipse-patakra hajló 7600 katasztrális holdnyi erdős területet mint a „lehető legszebb

minőségű és méretű fenyő-, épület-, mű-, szer-
szám- és fűrészelt árunak való fát” szolgáltató
havasként tartották nyilván.¹⁰¹

4. A háromszéki volt székely huszárok lőbeszerzési alapjának a szétforgácsolódása

Berde Mózesnek a volt székely határ-
őrség vagyonának és a a havasok rendezésének
terén végzett megbízatásáért és eljárásaiért, az
egész ügyben való odaadó működéséért Csíkszék
közgyűlése már 1869. december 4-én kifejezte
elismerő köszönetét. A háromszékiek csak 1870.
szeptember 6-án köszönték meg a kifejtett te-
vékenységét¹⁰², de el lehet mondani, hogy ez nem
mindenki részéről volt őszinte.

Mielőtt még Berde Háromszékre érkezett
volna, 1869. őszén „egynehány lelkiismeretlen
egyén bujtogatásának köszönhetően”, akik a lő-
beszerzési alap szétosztását akarták, elsősorban
Csulak Zsigmond árapataki református pap,
zágoni Lázár József, lisznyói Jáni Ferenc, árkosi
Barabás Elek, polyáni Rettegi János „agitá-
ciójára”, a volt székely huszárok a pénzalapjuk
kiosztása mellett döntöttek.¹⁰³ Akaratukat, a
kézdi- és sepsiszeéki 1869. október 22. és 25-én,
valamint a november 2-án Erdővidéken tartott
gyűléseken a székely huszár családok és képvi-
selők – néhány kivételtől eltekintve – ki is jelen-
tették: részüket nem hajlandóak a két felállítandó
ipari iskola javára fordítani. Érvényt kívánván
szerezni elhatározásuknak, egy kérvényt is be-
nyújtottak, de ezt Berde Mózes azzal a vélemé-
nyezéssel terjesztette fel, hogy a háromszékiek
határozata ellenkezik a minisztérium javaslatá-
val, a királyi határozattal¹⁰⁴, és máskülönben ő
azon a véleményen van, hogy a székelységet a
legjobban az segíthetné, ha a volt határőrezredek
vagyonra, köztük a lőbeszerzési alap is egyben
maradna. Véleménye és tanácsa felháborodást,
mi több, ellenszenvet váltott ki a háromszéki volt
huszár családok java részében és Berdét, mint a
„székely nép előtt teljesen hitelt vesztett”-et, jo-
gos ügyükbe való beleszólással és „tisztán egyé-
ni tulajdonaik közcélú alapra irányuló” eltulaj-
doníttatásával vádolták meg.¹⁰⁵

A furázsi-péNZ szétosztásának legismer-
tebb szószólója az angyalosi birtokos Baktsi
Ferenc volt. Ő vállalta fel, hogy az alap kiosz-
tását érvényre juttatja, és a *Honban* 1871. május
12-én leközölte, majd a *Székely Hírlapban* újból
megjelentetett írásával nagy hatással volt a
közvéleményre. A tematikailag gondosan felépít-
ett cikk történeti és jogi érvrendszere mindenki
számára azt bizonyította, hogy követelései joga-
sak. Kihangsúlyozta, hogy ellentétben a közva-
gyonnak tekintett revindikált havasok jövedel-
meiből létrehozott ruházati pénztárakkal, a
lőbeszerzési alap a székely huszár családok saját
pénzből alakult, így ezt nem szabad közintéze-
tekre fordítani, hanem a jogosult családoknak
kell visszaadni. Felháborodással írt arról, hogy
Háromszék közgyűlése súlyos jogsértést követve
el, „rólunk és nélkülünk” azt a döntést hozta,
hogy az alapot a sepsiszentgyörgyi és kézdivá-
sárhelyi ipari iskoláknak ajánlja fel. Valójában a
közgyűlés a felsőbb határozat szerint hozta dön-
tését, de Baktsi ezt nem vette tudomásul, csak
vádolt, hogy Háromszék vezetősége magánvagy-
ont sértő tevékenységet folytatott, a döntés
megsemmisítését és a visszaadás feltételeinek
módosítását követelte. Mivel sem a miniszteri-
um, sem az országyűlés nem döntött, mert nem
talált egy megfelelő megoldást a királyi hatá-
rozattal ellentétes kiosztási követelésre, Baktsi, a
volt háromszéki székely huszárok nevében 1871.
szeptember 7-én kérvényben fordult a belügymi-
niszteriumhoz, és ügyük számukra kedvező meg-
oldást követelt.¹⁰⁶

Az ebben az időben indított és Brassóban
megjelenő *Nemere* Baktsival teljesen ellentétben
azon a véleményen volt, hogy a háromszéki szé-
kelyek javára, a jövőben nézve a legcélszerűbb
megoldás az alap egyben tartása lenne. Arról
próbálta meggyőzni a „néhány család önző gon-
dolkodásából” született, a szétosztást pártolók tá-
borát, hogy a lőbeszerzési alap a köznevelésben,
az oktatásban szolgálná leggyümölcsözőbben
a székelységet. A cikk írójának véleménye és
meggyőződése az volt, hogy a kiosztás esetén a
háromszékiek nevetségessé válnának a volt ro-
mán határőrök előtt is. Míg azok időben rá tudtak
ébredni, és fel tudták mérni, hogy a leghaszno-

sabb számukra, a fejlődésük és haladásuk érdekében, ha a visszakapott vagyontakat oktatásügyük fejlesztésére fordítják, addig Háromszéken az egyéni érdekeket előtérbe helyezve, a koncon marakodva elfecsérlik az alapot, és elszalasztják a kézzelfogható lehetőségeket.¹⁰⁷

Rövid idő múltán Baktsi Ferencet országgyűlési képviselővé választották. Politikai ténykedésének köszönhetően érvényre jutott az a közakarát, hogy a huszár családok pénzalapja a kizárólagos tulajdonuk, 1873-ban pedig elismerést nyert, hogy a törzscsaládok és utódaik akaratá szerint ki kell osztani a jogtulajdonosok és leszármazottaik között. Habár a kormány elismerte a huszár családok pénzalap feletti jogát I. Ferenc József csak hat év múltán járult hozzá az összeg szétosztásához.

Ez idő alatt több pro és kontra állásfoglalás látott napvilágot. Ha egy jobb ötlet, tanács elhangzott a józanabb gondolkodásúak szűk táborára részéről, és logikus érvekkel az alap egyben tartása és hasznosítása mellett szálltak síkra, az ellentábor vezetői – kik maguk mögött tudták a tömeghátteret, sokszor még logikus érveket sem próbálva előhozni, csak a „rólnuk, nélkülünk, felettünk, s akaratumk ellenére ne határozzanak” szólamát zengve – elvetettek minden jótanácsot.

1874. március 11-én a *Nemere* minden kommentár nélkül leközölte Háromszék feliratát, melyben többek között a t. ház figyelmébe ajánlották „a székely volt lovas határőröknek lótáp-összeg” ügyét és sürgették, hogy az országgyűlés „a jelzett összegnek kiadását a magas minisztérium útján mielőbb kieszközölni méltóztassék, mert az az illetőknek elvitázhatatlan magántulajdonuk.”

Háromszék tanügyének segítségére vonatkozóan szenttelenül kijelentették, hogy „annyi megtakarítást láttunk eszközölni, miszerint eltöröndőnek véljük a tanfelügyelőket és iskolatanácsokat”. Ezt a „nagylelkű spórlást” azért tanácsolták, mert meggyőződésük szerint az érintettek a közigazgatásra vannak utalva, s mint végrehajtási joggal nem bíró közegek, teljesen feleslegesek. Kiolvasható a sorok közül, hogy az elbocsátottak után fennmaradó fizetésekből takarékoskodva, segítse a tanügyet a helyi közigazgatás, hagyják az alapjukat békén, különben is az

említett fórumnak „törvényes feladata a népnévelés ügyét felügyelni, ellenőrizni és sikeresíteni.”¹⁰⁸

A minisztériumnak 1873-as, a lóbeszerzési alap kiosztásába való beleegyezése után mintegy két évvel, mely idő alatt kevés hír szivárgott ki, hogy miképpen és mikor fogják azt végrehajtani, az egyre türelmetlenebbé váló jogosultaknak a *Nemere* 1875. szeptemberében egy „privát levélből” értesülve adta hírül, hogy Baktsi Ferenc képviselőnek Tisza Kálmán belügyér azt mondta, a minisztertanács nem tekinti az ügyet befejezettnek, és a miniszter ki akarja eszközölni a királytól a székelyek teljes tulajdonjogának elismerését, s célja a jogosultak összehívása.¹⁰⁹

Ugyanebben az évben, október 8-án Finály Henrik elnök és Gámán Zsigmond titkár aláírásával a kolozsvári Kereskedelmi és Ipar-kamara, a földművelési, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez a székely kivándorlás ügyében felterjesztett véleményezésében kiemelte, hogy az 1869. januári miniszteri visszaszolgáltatási javaslat és az ugyanez év február 16-án kiadott királyi határozat értelmében a volt székely határőr ezredek pénzalapjait, köztük a lóbeszerzési alapot is, az ingatlanokat egyben kell tartani, és a székely oktatás fejlesztésére kell fordítani.

„Kétszeres kötelessége pedig Felsőged magyar kormányának az ezen jelen esetben, mert éppen a volt székely határőrvidék az, hol a nép elszegényülése 1850. óta folyamatosan növekedik, s ezen elszegényülés – az ország munkaereje értékesítésének hátrányára – a moldva-oláhországi napszámosságban keres magának orvoslást a kivándorlás által”, a folyamatot meggátolni, és a javaslatok figyelembe vételével az állattenyésztést, a fakereskedést (Csíkszék területének 9 tizede, Háromszék 7 tized része erdős terület), másodsorban pedig a kézmű- és gyáripart, a bányászatot fejleszteni.

„...Hogy ezen vidék népessége visszatérjen a természet által kijelölt irányra, s hogy legértékesebb tőke vagyonának: az erdőnek kiirtását felhagyja, hogy keletre kedvezőbb kereskedelmi fekvését megértse és felhasználja (...) – képességét itthon hasznosíthassa, mindenekelőtt szük-

séges a szakértelem minden irányba.” Ahhoz, hogy megfelelő és képzett szakembereket nevelhessenek, egy „olcsó kölcsöntőke szükséges”, és ez nem más, mint a tálcán kínálgató, a volt határőrség ingó és ingatlan vagyona, a három székely ezred ruházati és a székely huszárok lóbeszerzési alapja.¹¹⁰

Alig jelentette meg a *Nemere* 1875. december 1-jén teljes terjedelmében a felterjesztést, december 15-én Sigmond József tollából a kiosztást követelők ellenvetései is olvashatóak.¹¹¹ Felhíborodással jelentette ki, az iparkamara egy olyan pénzalap felett szeretne rendelkezni, amelynek sorsát már eldöntötték, máskülönben, ha Berde Mózes, mint kiküldött biztos még akkor, mikor jelentését megírta, „az érdekelteknek tisztán egyéni tulajdonaik közcélú alapra irányuló ajánlat elleni határozott tiltakozását” megfelelően közvetíti a minisztériumnak, és nem a határőri vagyon egybentartása mellett érvel, akkor még az iparkamara megalakulása előtt kiosztódott volna a lóbeszerzési alap, s mára elévült lenne az iparkamarai kezdeményezés. Arra figyelmeztette a minisztériumot, hogy „a székely nép előtt teljesen hitelt veszített Berde Mózes (...) ecclatás példát adott a kormányoknak arra, hogy a jövőben nagyon is vigyázó legyen”, mert ha az olyan személyekre hallgat, mint az iparkamara elnökségi tagjai és nem a háromszéki volt huszár családok akaratát teljesíti, elveszitheti azok bizalmát. Végül is, jelentette ki Sigmond József, „c pénzalapra a teljes souverain tulajdonjog rá van már bélyegezve”, ezért „utasítjuk másutt keresni párját e zsíros kölcsöntökének”.

Péterfi József miniszteri biztos, mint a kormány megbízottja, 1876. januárjának elején azzal a küldetéssel utazott le Háromszékre, hogy ebben a megyében is a „háziipart meghonosítsa”. Ennek érdekében január 7-én Sepsiszentgyörgyön, 8-án pedig Kézdivásárhelyen tartottak értekezletet. Ahhoz, hogy a Háromszékmezei Székely Háziiparegyesület megalakulhasson és hathatósan működhessen, egy megfelelő tőkére lett volna szükség. Ekkor jelent meg *A háziipar Háromszéken* címmel „r. l.” javaslat a *Nemerében*, aki a józan észhez próbált szólni. Véleménye az volt, ezen a „pénzbajon” legkönnyebben Há-

romszéken lehetne segíteni: „ehhez csak akarat kell és egy kis elfogulatlan gondolkodás. Itt van például a székely katonaság pénzalapja (...) Bölcs vezetői a népek odavitték a dolgot, hogy ezen pénztőke osztassék ki a népek. A nép fil-léréiből gyűlt, joga van hozzá. És a nép azon reményben, hogy az osztalék által magán segíthet, örömmel fogadta az ajánlatot, sőt már követeli is. Hiú ábránd. A nép szegénysége nagyobb, sem-hogy egynehány forint, melyet egyszer (s) mindenkorra kap, minden bajt képes lenne elenyészteni, csak egy csepp víz a régen szomjúhozó földnek...” Ezt kellene józan ésszel, elfogultság nélkül megfontolni, mert itt van az alkalom, hogy az összeget kiosztás nélkül egy olyan jövedelem forrásává tegyék, melynek jogosultság szerinti évi osztalékai biztos és tiszta jövedelmet jelenthetne a jövőre nézve – ajánlja a cikkíró.¹¹²

Ez a józan gondolkodásúakhoz intézett javaslat, majd kevés időre rá az a társa, hogy nem csak a lóbeszerzési alapot, hanem a volt székely határőrség háromszéki összes meglévő vagyonát a Háziipar-egyesület megalapítására kellene fordítani, szócsatába torkollott, amely végül eredménytelenül feneklett meg.

A Székely huszáralap tárgyában című írásában az egyik vitába szálló 1876. január 29-én a háziipar támogatását ellenző két, „lelkiismeretes sáfárgató” Mihály Pált és Gotsman Lászlót azért kérte számon, hogy ők milyen jogcímen képviselik a székely huszárokat, s ha egyáltalán választott képviselők, akkor miért nem tartottak egyetlen családgyűlést sem, hírlapilag miért nem számoltak el.¹¹³

A február 5-én Maksárról címzett válaszukban a kérdőre vontak tájékoztatták, hogy „ezen nagyszerű hivatást” és megbízást „a volt székely huszár családoknak a lóbeszerzési és ruházati pénzalaphoz egyedüli törvényes igényeik védésére” fogadták el, ami pedig az eddigi hallgatásukat illeti, azért nem közöltek le semmit, mert eljárásaikat nem akarták a hírlapokban „szellőztetni”. A *Nemerében* közreadott levelük-ből az is megtudható, hogy 1875-ben Szentiványi Gyula főkirálybírónál kérelmezték a családi nagygyűlés megtartását, azonban az engedély megadása helyett a kézdívasárhelyi aljárású szolgabíróság 2081/1875-ös intézkedésével 1875.

november 24-re a főkirálybíró előtti megjelenésre utasították. Kézdivásárhelyen Szentiványi főkirálybíró arra kérte fel a két megbízottat, hogy a kérdéses pénzalapokat egy takarékpénztár-alapra engedjék át. Az ajánlatot azzal a kifogással utasították vissza, hogy ez jogkörüket meghaladja, és újból egy családgyűlés összehívására kértek engedélyt, amire ígéretet kaptak, akárcsak az 1876. januárjában felterjesztett újabb kérelmükre is.¹¹⁴

A magát „Egy volt székely huszárnak” nevező¹¹⁵, és a két fentnevezett maksai megbízott között¹¹⁶ meddő vita alakult ki. Nem jutottak tovább a lóbeszerzési alap megalapítása, a huszár családok oda befizetett összegei és az örökösöket megillető jogosultság témájának megvitatásánál. A kialakult vita során az egyik névtelenül fel szólaló lemondóan jegyezte meg „a fourage casse kérdése, éppen az első lépés jóakarata által lón eltévesztve, melyen más jóakarata akart segíteni, hogy a jogi kérdésből politikai kérdést csinált”. Úgy hiszi, hogy „mindenki a jóakarata nézetének szempontjából óhajtott az alap iránti intézkedéseit”, így azok is, akik a háziipar létesítésére ajánlják az alap hasznosítását, de már későn, hiszen az alap felett a székely huszárok örökösai rendelkeznek, azok pedig már rég a kiosztás mellett döntöttek.¹¹⁷

Miközben a felek eredménytelenül vitáztak, és nem tudták megértetni azt, hogy legelőnyösebb az oktatásban, vagy a Háziipar-egyesületben kamatoztatni az alapot, Sepsiszentgyörgy városa a közoktatás érdekében a „haza bölcsé” halálának emlékére Deák Ferenc-alapítvány néven két 200 forintos ösztöndíj-alapot létesített. A cél az volt, hogy az egyik ösztöndíjjal a tudományegyetemen külföldi hittani és jogi, a másikkal pedig a képzőművészeti tanulmányokat végző, bel- vagy külföldi akadémiát hallgató sepsiszentgyörgyi születésű diákokat segítsenek.¹¹⁸

1876. május 22-én a főispán elnökletével a Háromszékmezei Székely Háziiparegyesület is megalakult. Az ekkor tartott közgyűlésen a 198 alapító tag 17 950 forinttal, 273 évdíjas 390 forint 50 krajcár évi összeggel és 322 pártoló tag 450 forint 35 krajcárral írta alá a kibocsátott íveket.¹¹⁹

Ami a huszáralapot illeti, április 26-án arról tudósították az érdekelteket, hogy az alap kiosztása tárgyában a kormány intézkedett,¹²⁰ május 24-én pedig a *Nemere* közreadta a Tisza Kálmán által jegyzett 13 411-es sz. átiratot. Ebben tudomására hozták „Háromszék közönségének”, hogy „a székely lóbeszerzési alap az 1874. évi január hó 8-án kelt legfelsőbb határozásában megjelölt rendeltetésétől eltérőleg, részükre szabad rendelkezési joggal kiadassék (...) és apostoli kir. felsége múlt évi november hó 3-án kiadott elhatározásával legkegyelmesebben megengedni méltóztatik”. Közzétették azt a 13 pontba foglalt utasítást is, ami szerint a székely lóbeszerzési alaphoz jogosult Háromszék, Udvarhelyszék, Aranyosszék, továbbá Alsó-Fehér, Torda és Hunyad megyék területén lakó huszár családokat a meghatározott feltételek, a jogosultság szerint a szolgabírók kötelesek lesznek összeírni.¹²¹

Az 1876-os fejleményeket illetően a helyi lapból még arról értesülünk, hogy az augusztusban tartandó gyűlésre a székely huszár családok harmadik szakasza szemerjai Bora Pétert, illyefalvi Benkő Mihályt és árkosi ifj. Nagy Sámulet választotta meg küldötteknek. Az augusztus 19-i nagygyűlésen, melyen a főispán elnökölt, sor került az összeíró bizottság kijelölésére is, melybe hét rendes és hét póttag, ugyanakkor négy „felszólalási” bizottsági rendes és négy póttag választatott.¹²²

Háromszék megye közgyűlésén a szeptember 26-i alispáni jelentés szerint a lóbeszerzési alap készpénzben 50 1/2 krajcárból, úrbéri kötvényekben 91 450 forintból és 38 forint 49 krajcár kinnlévőségéből állott. A székely ruházati alap készpénzben 223 forint 25 1/2 krajcárt, úrbéri kötvényben 12 100, illetve 2050 forintot tett ki. Az iskolai tanalap pedig mindössze 111 forint 36 1/2 krajcár volt.¹²³ A számvevői hivataltól nyert 1876-os évi kimutatás szerint a volt határórség intézményének birtoka Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen 6-6, összesen 12 hold 458 négyszögöl területen fekvő, rajtuk 254 lakosztálllyal emeletes és földszintes épületekből állt. Az ezekben elhelyezett intézmények nagy része bérdfjat nem fizetett, így a több száz-

ezer forint értékű épületek mindössze 1765 forint jövedelmet hoztak. Az 1872-ben eladott határőri telkek árából 50 396 forint 50 krajcárt kezeltek a pénztárban, melynek tiszta évi jövedelme 3023 forint 70 krajcárt jövedelmezett. A határőri ruházati alap 14 857 forint 50 krajcár tőkjével 742 forint 87 1/2 krajcárt kamatozott.

Háromszék közvagyona az említett alappal és a kézdii büntetési alappal és a Tisza Lajos-alapítvánnyal összesen 72 868 forint 91 krajcár, amelynek kamatát a kézdívásárhelyi, sepsiszentgyörgyi, baróti felső népiskolák kiadásainak fedezésére, valamint az épületfenntartásra fordították.¹²⁴

1877-ben egy Székely-fonoda létrehozásának az ötlete merült fel Háromszéken. Néhányan újból a huszár családokhoz fordultak, és azt próbálták megértetni, hogy a legcélszerűbb annak támogatása volna. Hiába magyarázták, hogy a befektetéssel nem veszíthetnek „mert a fonoda létét önmaguk és az állam, a székelység jóakarói bátorítják”,¹²⁵ hiába hozták fel a példát: „Ha Csík tudott a revindikált havasok jövedelméből gyönyörű, a megye közművelődési viszonyait nagy mérvben átalakító alapítványokat tenni, ha elég hazafias volt az egyéni érdek fölémelni a közérdek javát; miért ne fordíthatná a Csíkmegye lakosainál sokkal nagyobb anyagi jólléetnek örvendő Háromszék megye a (...) a lóbeszerzési alapot e megye közjavára, anyagi jólléte felvirágzására”. Hiába próbálták megértetni, hogy az alap pénzösszege egyben tekintélyes, de abban az esetben, ha azt több mint 600 család között osztják, kiváltképpen mert vannak olyan családok is, melyek tagjai között 250 részre kell felosztani a családot illető részt, ami esetleg 50 krajcárt jelent egy családtagnak, kevés meghallgatásra talált.¹²⁶

Ebben az évben az augusztus 11-én megjelenő *Nemerében* egy újabb indítvánnyal próbálták megmenteni az elaprózódástól a háromszékiek lóbeszerzési alapját.¹²⁷ A törvényes jogutódoknak azt javasolta a cikk írója, hogy ha már másképpen nem egyeznek bele az összeg egybentartásába, akkor azt fordítsák együttesen csakis a tulajdonos családok anyagi és szellemi felvirágoztatására. A tőkéből kizárólag csak az

illetékes székely huszár családokból származott tagok kapjanak 100-tól 1000 forintig terjedő összegre 8 százalékos előlegesen fizetett kamatra kölcsönt. Ugyanakkor véleménye szerint, mivel „megnehezült a taníttatás a magasabb intézetekben, az olyan szülőkre nézve, minők a lóbeszerzési alaphoz jogosult családok legnagyobb részben”, a jövőre nézve „még ezerszer dúsabb nyereségy lenne azon szellemi haszon”, ha a tőke utáni tiszta jövedelmet a volt székely huszárok jól tanuló gyermekeik oktatására fordítanák.

Ennek elérése céljából azt javasolta, hogy az alapot Sepsiszentgyörgy központtal kezeljék. Minden hivatali közeg, akit a közgyűlés választana meg, a volt székely huszár családok arra képesített tagjai közül kerüljön ki. Az ügyek intézését végezze egy öttagú központi bizottság felügyelete alatt egy pénztárnok és egy ellenőr. Az utóbbit alkalmazzák fizetéssel, az ellenőrt és a központi bizottsági tagok pedig tiszteletdíjat kapjanak a munkájukért. Ugyanakkor javasolta azt is, hogy az említett bizottság évnegyedenként nyilvánosan, hírlapi úton számoljon el a pénztár forgalmáról, a kiadandó javadalmakról. Minden évben egyszer tartsanak közgyűlést, melyben a volt székely huszár szakaszok szerint három évi mandátummal három tagot válasszanak. Az évi közgyűlések elnöke Háromszék mindenkori főispánja legyen, és ez a közgyűlés intézze egy kidolgozott és a minisztérium által is jóváhagyott alapszabályzat szerint az adományok elbírálását és az ügykezelések körüli szükséges teendőket.

Ami a székely huszár gyermekek oktatásban való segélyezését illeti, megemlítette, hogy az adott időszakban az egyetemeken az évi kiadás 400–600 forint körül mozog, ami „akkora pénzmennyiség, melyet nemhogy a tiszta jövedelemből megtakarítani tudna a legszámítóbbról és legtakaróssabb székely gazda is, de ha az egyetemi tanfolyam három-négy évét vesszük, a legnagyobb részének összes birtokértéke is alig fedezi azt.” Ezért azt tanácsolta, hogy a lóbeszerzési alap tiszta jövedelmét, mely az akkori viszonyok között 6400 forint volt a kezelési költségeken felül, 9/10-ed részben a székely huszárcsaládok ifjainak egyetemi taníttatására, a maradékot pedig fordítsák – míg a tőke a 100 000 forintot eléri – annak növelésére.

Számításai szerint az évi jövedelemből 10-11 egyetemi hallgatót segíthetnének jelentős pénztámogatással, akik „a magasabb művelődés fokára eljutva (...) családjának, nemzetének és édes hazánknak hasznára, s nem lehetetlen, hogy néhány éppen dicsőségére” válna.¹²⁸

A cikkíró záradékul megjegyezte, nincs ellenére annak, hogy az alapot a fonoda fölállításába fektessék, ha „az osztó igazság és tulajdonjog sérelmet nem szenved. (...) De miután én – írja lemondólag –, ki a nép között élek, naponta hallom a közvéleményt, alig hiszem, hogy azon eszmének általános kelendőséget lehetne szerezni. Nem biztatom magamot azzal sem, hogy az általam tett indítvány is általános elfogadásban részesüljön. Hisz jól tudom én, hogy a gondolkozni nem akaró, számítani nem tudó tömeg nagy része kétségen kívül némi más célok elérése végett szülemlett biztatásoktól is sarkallva már régen hangoztatja elég drasztikus kifejezések között, hogy az enyém! azt én nem adom senkinek!...”¹²⁹

Érdekes módon még a *Nemere* szerkesztősége sem volt egy véleményen az ösztöndíjazási indítvánnyal. Már a cikk megjelenésekor megjegyzést tett, hogy ezt az ajánlatot, habár a kormány is pártolta, az alap örökösei eleve elvetették. „Különben is – fűzte hozzá a szerkesztő –, megyénk közművelődési érdekei teljesen biztosítva lévén, az anyagi előhaladás alapjait kell elsősorban letennünk, hogy népünk jóllétének örvendhessen, a többi magától fog jönni.”¹³⁰

Hasonló vélekedés jelent meg a *Nemere* következő számában is. A cikk szerint az alap tanügyben való hasznosítása már „túlhaladott álláspont”, ugyanis „Háromszék nevelési érdekei teljes mérvben biztosítva vanna, s büszkén mondhatjuk el – jelentette a cikk írója –, talán hazánk egyetlen törvényhatóságában sincs annyi nevelésügyi intézet, mint nálunk, hol a székely szülők gyermekét a magasabb tudományoknak, vagy az életnek neveltethetik. Van gimnáziumunk, mely maholnap főgimnáziummá lesz alakítva, abban olcsón és sikeresen neveltethetjük gyermekeinket, s ha a szegény gyermek ez iskolát végezte, a hátralévő pár évet képes lesz önmunkássága által is keresztülhúzni.

Ezzel szemben legkisebb mérvben sincsenek ipari érdekeink biztosítva. Ezeket kell, mint megyénk szellemi és anyagi felvirágzásának leghathatósabb eszközeit fejleszteni, biztosítani.” Háromszéken az ipar alapjait kell fejleszteni, s ezért javasolta a cikkíró, hogy mindenki az alapból őt megillető részt a fonoda javára fordítsa.¹³¹

Egy másik névtelen cikkíró, az előbbiekre reagálva letargikusan állapította meg, hogy „a köznapi gondolkodásmóddal” a népet felbujtatók már elérték a céljukat. A háromszékiek a szétosztás körül kialakított „megyei politikai demonstrációk” miatt – főleg azért, mert az alap ügye a választások eszközévé, az ígéretések tárgyává vált – mindentől elidegenedtek, macacsul ragaszkodnak jussukhoz, és nem gondolkodnak. „Így már, igen természetesen, az ügy elmérgeződött. Most már süket füleknek beszélhetni, mert a fonoda-szövőgyár részvényvásárlására” keveset lehet meggyőzni az alap jogtulajdonosai közül.¹³²

A lemondó vélemények ellenére azért akadtak olyanok, akik a felhívásra, ha kevés számban is, a lóbeszerzési javakból az őket illető részesedésüket még az év folyamán a fonoda javára ajánlották fel. Ebbéli szándékát például nyíltan, hírlapilag tette közzé Vecsey Róbertné, Incze Laura és Gál József.¹³³

Egyes jogosultak, valószínűleg attól félve, hogy ha egyre többen tesznek felajánlást a fonoda javára, még őket is kötelezhetik, és esznek a várva várt pénztől, az ajánlattevőket sértegetni kezdték. A *Nemere* 1877. október 31-én az utóbbiak védelmére kelt, kijelentette, hogy „az illetők saját vagyonuk felett rendelkeztek – ez jogukban áll”, és figyelmeztette az inzultálókat, hogy ha nem hagynak fel az indokolatlan támadásaikkal, a törvényhatóságok útján védelmezik meg a sértetteket. Máskülönben – szögezte le az újság – „a részüket a közérdek oltárára felajánlott egyének hazafi kötelességüket teljesítették, kik inkább dicsőretre, mint megtámadások, korholásokra érdemesek”.¹³⁴

1878-ban a *Nemere* elsősorban a lóbeszerzési alap felszámoló bizottságának az üléséről adott hírt. A tudósításból megtudható, hogy január 6-án Gidófalván, a volt székely huszárok első századának családjai tartották meg gyűlé-

süket. Január 18-án pedig Szentiványi Gyula elnöklétével a felszámoló bizottság ülésére került sor, melyen egy öttagú küldöttség Baktsi Ferenc országyűlési képviselő vezetésével a kormánybiztosztól az ügy mihamarabbi lezárását kérte. Szentiványi a késedelmet azzal magyarázta, hogy „annyi száz családnak ezerekre menő tagjait jogosultságuk szerint számba venni nem kevés feladat”. A felszólamlási esetek miatt egy részük elbírálása csak 1877. decemberében fejeződött be, de még a jelenben is vannak függőben lévő ügyek, melyek megoldására csak a közeljövőben kerülhet sor. Végül a gyűlésen kinevezték az átveszi bizottságot, melyben Szentiványi Gyula kormánybiztos, Kelemen Lajos tisztiügyészt, Csabai László számvevőt, Ferencz Györgyöt és Szolga Gábort választották be. Feladatuk a kiigazított névsorok számbavétele, a rendezési arányok átvizsgálása és végleges megállapítása, továbbá a lóbeszerzési alap adóssággleveleinek a rendbetétele és elintézése volt.¹³⁵

Habár a lóbeszerzési alap „a szélnekbotcsátás” folyamatában volt, még akadtak olyanok, akik reménykedtek abban, hogy meggyőzhetik az elvakultakat. Egy magát „e.-f.”-nek szignáló kijelentette: habár ő nem székely huszár, de nem is nemes, és nem is jobbagy, hanem egyszerűen az ügynek jóakarója, csupán „Székelyföld társadalmi fejlődésének egyik katonája”, logikusan próbálta megmagyarázni, hogy mekkora nagy tévedés elpredálni a pénztőkét. Már köztudottá vált, hogy 633 törzscsalád több ezerre menő tagjai közt kell elosztani az összeget, ez a jogosultak legtöbbszörének sem az adósságai, sem a gazdasága gyarapítására nem lesz elegendő. Lesznek olyanok, akik esetleg egy pohár bort ha vásárolhatnak a rájuk eső részből, s ha nem változtatnak megrögzött álláspontjukon „marad a szegény szegénynek s a gazdag gazdagabbá nem lesz.” Elmagyarázta, ha feltehetően 100 000 forint kerül kiosztásra a 633 törzscsalád között, egyre kevesebb mint 158 forint jut. Ahol csak egy jogörökös van, a ráeső részből egy darabcska földet vásárolhat, azonban ez nem jellemző, mert sok az olyan család, ahol hat-tíz tag között oszlik a pénz, és a legszomorúbb az, hogy olyan törzscsaládok is vannak, ahol a tagok száma 100-tól 280-ig is terjed. Ezeknek esetleg 8 krajcár

ha jut. Ezért ő is azt javasolja, mindenki a részét fordítsa a fonoda javára, ahonnan részvénypapírt kapna, amit a család kamatozás végett a takarékpénztárba helyezhet, vagy szükség esetén eladhatja.” Azon felszámolhatatlan nagy előnye van ennek – magyarázta a cikkíró –, hogy önök megteremtik, és tulajdonosai lesznek a fonógyárnak, s mégis pénzőkhöz juthatnak azok, kik múlhatatlanul rá vannak szorulva. Kiköthetik azt önök szerződésileg, hogy köteles legyen a gyár elsősorban azoknak munkát adni, kik hiteles bizonyítvánnyal kimutatják, hogy ők a huszár családok valamelyikéhez tartoznak. Ily formán elérik önök, hogy munkára szorult rokonaik a gyártól fonalat, szövőszéket nyernek, s ezáltal oly tisztességes keresethez jutnak, mely csakugyan hivatalnoki fizetéssel ér fel.”¹³⁶

Hasonlóan a lóbeszerzési alap egyben tartása mellett érvelt a Brassóból író Kovács Gábor is. Arra kérte fel a papokat, a tanítókat, a jegyzőket és általában minden értelmes embert, hogy „tegyék magukévá e fontos ügyet, s mentsek meg az alapot a felosztástól, ha lehet”. Véleménye a fonodáról az volt, hogy egy veszélyes kezdeményezés, főleg a brassói kereskedők és gyárosok miatt, akik „számítással dolgoznak”. Ő inkább egy népbank létrehozását ajánlotta, de ha nem, „hát legyen fonoda, azonban – írta – erősen vigyázzunk rá, s vegyük körül a biztos fennállhatóságának minden eszközével, különben ingatag talajra építünk, s e gyár is egyike lesz azon vállalatoknak, melyeket a magyar vérmes remény-nyel, kellő számítás nélkül szép álmaiban alkot magának, hogy később egy csalódással több legyen.”¹³⁷

1878. február 14-én újból szót emel „Egy székely huszár” is, aki, habár nem kételkedik a gyár létrehozásának jogosultságában, s azt sem hiszi, hogy az üzleti tőke hiányában bukásra lenne ítélve, hiszen az állam is anyagilag támogatja, a város pedig helyiséget, építőanyagot biztosít, azonban az a véleménye, hogy „egy egészen új intézményt megismerni, arra még pénzt ajánlani fel, vajmi nehéz dolog, s nem csekély fáradságot ad”, ő inkább egy kiegészítő pénztár létrehozását pártolná. Legyen ez a „Székely huszárok kiegészítő pénztára”, egy olyan intézmény, amely alacsony

kamattal dolgozna, kezelőszemélyzete a volt székely huszárok közül kerülne ki megfelelő fizetés mellett, a kamatok egy részéből pedig a huszár családok tanulni vágyó gyermekeit segítenék. Felszólította a székely huszárokat, hogy tartsák egyben az alapot, és a fonoda vagy a népbank közül „teremtsék meg az egyiket, mert csak így lesznek méltók az aranyösszéki székelekhez, akik a 40 000 forintból álló közös vagyonukat a tanügy oltárára tették le, hogy legalább szellemileg gyümölcsözőn”.¹³⁸

A Kolozsváron élő, de Kilyéből származó Czakó József volt székely huszár is a népbank létrehozása mellett érvelt. Ő, aki több mint 15 évet dolgozott különböző pénzügyintézetekben, előadta a megalapításhoz és működtetéséhez az alapelveket is. Ellentétben a fenti véleménnyel, nem zárna ki a népbankból a nem huszár családokat sem, és inkább székely kisbirtokosok földhitelintézetét hozná létre, már azért is, mert „a földhitelre alapított kölcsön megfelel a székely nép természetének, mert az inkább a mezőgazdaságban foglalkozik, gazdálkodása s csekély üzlete nem oly természetű, hogy gyors üzletforgatás által rövid fizetési terminusokat megtartani képes lehetne.”

Ellentétben a pénzügyintézetek szokásos kölcsön- és kamattörlesztésével, az általa tervezett földhitelintézet vagy népbank az ingatlanokra, 24 és fél év lejáratra, maximálisan a kezelési költségekkel együtt évi 8-9 százalékos kamattal dolgozott volna.¹³⁹

Az ügyel kapcsolatban 1878-ban a *Nemere* hasábjain még véleményének adott hangot sepsimagyarósi Kórész Ferenc mundrai gazdasízt, a már említett Czakó József, egy magát Véczervárinak nevező baróti volt székely huszár és Jakabos Ágoston, aki a június 14-i közgyűlés kapcsán fejtette ki az észrevételeit.

Kórész Ferenc azt ajánlotta, hogy a Papok vagy a főispán jóváhagyásával egy bizottságnak kellene faluról-falura menve a népnek megmagyaráznia, hogy az alapot miként értékesíthetnék a legjövődelműbben. Meg kellene értenek az ilyen dolgokban járatlan, ki nem igazodó egyszerű székelyekkel, hogy a leendő fonodába való befektetés a legcélszerűbb. Mint „székely huszár

ivadék” nyilvánosan közzétette, hogy azok példájára, akik ezt már meg is tették, az alpból neki jutó összeget, ha csekély is, a fonoda javára ajánlja föl.¹⁴⁰

Czakó József, ellentétben Kórész Ferencel, újból azt hangsúlyozta ki, hogy a részesedéseket nem tanácsos egy ismeretlen vállalatba befektetni, ő személyesen „irtózik” a részvényeken alapuló gyártól.¹⁴¹

Véczervári az erdővidékiek képviselőiben szólalt fel, és tolmácsolta, hogy a vidék jogosultjai sem a fonoda, sem az olcsó kamattal működő népbank felállításában nem hisznek. Részesedésük kiosztását követelte, „s majd – írta a két fiúszék székely huszárainak a nevében – a mi teendőnk leendő célra fordítani, melyet a nép az elszegényedett Erdővidékre nézve legüdvösebbnek és hasznosnak látandunk”. Azt az általános véleményt is közvetítette, hogy ha Sepsiszentgyörgy központtal állítanak fel a népbankot, az erdővidékiekre nézve nem lenne előnyös, mert a kölcsönök felvételekor két kezest is magukkal kellene vinniük, így a pluszkiadások miatt nekik nem 8, hanem 20–24 százalékos kamattal kölcsönpénzüket lenne. Ezért azt ajánlotta, hogy a lóbeszerzési alapot osszák két részre: felét fordítsák a fonodára, felét pedig egy Baróton létesítendő hitelintézetre.¹⁴²

Az évi közgyűlésre Szentiványi Gyula elnökletével, 1878. június 14-én került sor. A főkirálybíró az alap történelmi és gazdasági jelentőségére hivatkozva felkérte a részvevőket, hogy adják beleegyezésüket az alap egybentartására és annak valamilyen „meghatározó közös célra” való fordításába.

Hiába való volt a sajtó útján ajánlott többféle közös célt szolgáló alaphoz vagy intézménybe való befektetési tanács, a közgyűlés részéről több felszólalás meghallgatása után, mondhatni egyöntetűen úgy határoztak, hogy az alap úrbéri kötvényekben lévő 91 450 forint részét együtt a 15 964 forint 52 krajcár készpénzzel a huszár családok tagjai között egyenlő jogosultsági arányban osszák ki. A maradék 31 505 forint 57 krajcár kamattartozást úgy döntöttek, hogy Székely Huszár Családok Alapítványa címen, tőkésítve az említett családok leszármazottainak

közművelődésére fordítják. Hogy miképpen fogják kezelni és felhasználni ezt az alapot, egy öttagú bizottságot neveztek ki, akiknek 60 nap határidőt adtak hogy a szabálytervezeteket kidolgozzák. Végül a gyűlés arról is határozott, hogy az úrbéri papírok beváltása után a részesedési arányok összeírása alapján a pénzt a szolgabíróknak küldjék ki, és két bizalmi férfi jelenlétében kézbesítsék a jogosultaknak.¹⁴³

Ennek a gyűlésnek kapcsán adta közre véleményét a már említett Jakabos Ágoston. Nehezményezte, hogy 1869-től, a sok huzavona miatt eltelt évek alatt, miközben belügyminiszteri rendelet is született, hogy a pénzalap kezeléséről és hasznosításának módozatairól végleges számadás és jelentés szülessen, arról hivatalosan egyetlen közlemény sem látott napvilágot. Nehezményezte azt is, hogy egy olyan alap létrehozására tartották vissza a behajtandó kamattartozások összegét, amely szerinte nem volt egyéb, csak „egy ügyes mestervágás”, hiszen a kinnlévőségek nagyrésznél behajtása szinte lehetlenné vált a telekkönyvek bevezetése után. Megjegyezte, nem egyedülálló az általa példaként felhozott csernátoni jómódú gazda esete, aki, hogy a lóbeszerzési alapba a 800 forintnyi tartozását ne kelljen visszafizesse, és az rajta felhajthatatlan legyen, teljes vagyonát a felesége nevére telekkönyveztetette. A létesülő Székely Huszár Családok Alapítványáról az volt a véleménye, hogy mivel az csak az illető családok gyermekeit fogja ösztöndíjjakkal segíteni, de egyáltalán az, hogy ebből a pénzből hozták létre, az a „kasztrendszernek káros fennmaradását eredményezi továbbra is”, vagyis a gyűlölt egykori határőrség intézményére fog emlékeztetni.¹⁴⁴

Mivel az elkövetkezendőkben sem került sor a pénzalap kiosztására, a meddő vita, az aggályoskodás vagy az arrogáns szóváltások 1879-ben és 1880-ban is folytatódtak. Kilyéni Czákó József az általa javasolt takarékpénztár megalapítása mellett érvelt.¹⁴⁵ Künnle József országgyűlési képviselő Czákó cikkére reagálva lemondólag jelentette ki: személyes tapasztalataiból is rájött, hogy az „alaphoz jogosultak nagy többsége mindenkit, aki az alapnak megbontását ellenzi, azokat határozottan ellenségnek né-

zi”, és visszavonul az alappal kapcsolatos bármilyen tevékenységtől.¹⁴⁶ Csulak Zsigmond református pap az előbbi felszólalókhöz intézve szavait, fölülesen elvetette a takarékpénztár ötletét, mert az véleménye szerint előbb-utóbb „izraelita pénztárrá” alakulna. A „szövőde-reményeket” táplálók is, mint kárörvendve írta, „a tulajdonjog szentségén megtörték (...), a tervezéssel felhagytak, s keserves szemmel nézik a felosztás végperceit.”¹⁴⁷

Csulak cikke – akit a volt határőrség parancsnoksága ellen a személyes gyűlölet is fűtött, mert nem lehetett pap annak engedélye nélkül – parázs vitát szült közte és két másik fél, Czákó József és Kóréh Ferenc között.¹⁴⁸ A lóbeszerzési alap hírlapi szóváltásaiba 1880. januárjától egy székelyudvarhelyi, magát Budvár-aljinak, és egy magát Gyalognak aláíró vitázó is bekapcsolódott.¹⁴⁹ Amikor a magát Gyalognak szignáló cikkíró megemlítette, hogy az 1860-as évek elején Csulak Zsigmond is azon volt, hogy az alap egyben, a létrehozott Mikó-tanodát, a későbbi kollégiumot segítse¹⁵⁰, a már többször említett pap kétségbe vonta az idézett okmány hitelességét.¹⁵¹ Ekkor iskolája, annak pénztárnoka, főgondnoka és volt igazgatója nevében Görög István igazgató-tanár menségükre lekötölte a vita tárgyát képező okmány teljes címét.¹⁵²

A Musaque aláírással, március 21-én megjelent cikkben a cikk írója nem csak azért ítélte el a szóban forgó tiszteletest, mert Anatal Zsigmond tanodapénztárnokot okmányhamisítással vádolta meg, hanem azért is, mert ő volt az egyik fő tényezője annak, hogy a fourage-pénztár a nép „inkább a korcsmárosnak, mint a jótékony célnak” adja. Szomorúan állapította meg azt is, hogy a csíkszékiekkel ellentétben Háromszéken, akiknek hivatásuk lett volna „már a hivataluknál fogva is a népet az idők jelenére figyelmeztetni”, éppen azok „a pár rongyos forintért korteskednek mindenfelé, megrontják a nép szívét, önzővé, kétkedővé, rossz hazafiakká teszik” őket, csak hogy a sóvárgott összegeket megkaphassák.¹⁵³

Az évek során és aközben, amíg egyesek a sajtóban vitáztak a pénzalap egybentartása vagy kiosztása fölött – melyekből a székelyek sokat nem értettek meg –, egyre jobban elmérge-

sedett a helyzet, a nép türelmetlenkedni, zugolódni és fenyegetőzni kezdett. A lóbeszerzési alap körül kialakult hangulatot legjobban a *Székely Közlöny* 1880. februárjában megjelentett erdővidéki tudósítása tükrözi: „...No, és mi az, ami Erdővidéket izgalomban tartja? – tette fel a kérdést a tudósító, és válaszolt: – A volt széke-ly-ezred lóbeszerzési alapjának sorsa. (...) Emiatt háborog egyfelől nemcsak Erdővidék, de egész Háromszék minden volt huszár-család tagja. Az még semmi, hogy háborog miatta, de midőn évtizedekre nyúlik e háborgás: félni lehet a kitöréstől. (...) Brassóban, ott a kormánybiztos úr közelében, holmi szédelgő önhaszonlesők megsejtették talán a kiosztás napját, határozott idejét – miről az érdekeltek semmit sem tudnak – s kivetették az önhaszonlesés hálóját. Faluról falura járnak, készpénzzel kínálván az egyeseket, néhány % levonása mellett alkuván az őket illető részösszegre. Brassóból üzengetnek az oda bárányt és gabonát szállító atyafiaktól: mindenkinek fizetik a részét készpénzzel, ha néhány %-ot leenged. (...) Emiatt a nép dühös, bosszankodik, káromkodik, kételkedik és gyanúsít (...), gyanúsítja a kiosztással megbízottakat, mint akik csak azért húzzák, halasszák a kiosztást, hogy néhány hozzájuk közelálló ember pár ezer forintot kicsikarjon az illetők kezéből.”¹⁵⁴

Még folytak a viták a sajtóban, mikor február 5-én, majd 8-án Háromszék két lapja, a *Nemere* és a *Székely Közlöny* közzétette a kormány elismerését a megyék tisztviselőinek és „a székely huszár lóbeszerzési alap iránti kérdés megoldása körül tett jeles szolgálataikért” a névre szóló köszönetet.¹⁵⁵

A február 19-én megjelent *Nemere* arról számolt be, hogy 17-én Szentiványi Gyula az alap ügyében tartott közgyűlésen bejelentette, hogy hivatalosan is elrendelték a kiosztást. Beszámolt arról, hogy az arányok kidolgozására a bizottságot már munkába állították. A részese-
déseket a kijelölt albizottságok fogják községenként személyesen a jogosultaknak kiosztani, hogy ezzel is a híresztelt úzerkedési felvásárlásokat megakadályozzák.¹⁵⁶

Erre a véglegesen eldöntött kiosztási hírre jegyezte meg „-r-l” Brassóból: „Még egy ily

győzelem, s Háromszék gyászt ölthet (...), ma már tudva van, hogy a legtöbb részes 83, írva nyolcvanhárom krajcárt kap. Aki el nem pirul, az sohasem gondolt a holnapra...”¹⁵⁷

A kedélyek lecsillapultak, mindenki bele-nyugodott a megmáshíthatatlanba, a sajtó közreadta értesülését, hogy a lóbeszerzési alap tőkájének összegét a kormány leküldte a megye főispánjához, azzal az utasítással, hogy 14 nap alatt osszák ki a jogos részesek között.¹⁵⁸ A hivatalos közleményt, melyet június 3-án Forró Ferenc alispán írt alá, a helyi lap június 6-i száma tette közzé.

„A nagyméltóságú magyar királyi belügyminisztériumnak folyó évi május 24-én 15763. szám alatt Háromszék megye közönségéhez intézett magas leirata értelmében a volt székely huszár családok tulajdonát képező lóbeszerzési alpnak szétosztása a huszár családtagok által választott bizalmi férfiaknak közreműködésével készített szétosztási tervezet szerint folyó évi június hó 14-én szolgabírói járásonként a járási szolgabíró és az e célra választott bizalmi férfiak, a rendezett tanácsú városokban a polgármester és egy bizalmi férfi által megkezdetik, s a szétosztási munkának végzéséig naponként folytatattik. A szétosztás a tervezetben megnevezett jogosultaknak az ugyanottan kiszámított összegben saját kezéhez fog eszközöltetni, a jogosult, de kiskorú részére a megyei, illetve árvaszéki elnök és pénztárnoknak fog kiszolgáltatni. Végre ugyan a m. miniszteri rendeletben foglalt és felelősséggel járó utasításhoz képest a huszár családtagoknak, kik az alaphoz tőke és kamathátralékkal vannak, ennek erejéig illetményeik le fognak vonatni.”¹⁵⁹

A közleménnyel egyidőben az újság nyilvánossá tette azt is, hogy Háromszéken járásonként milyen arányonként oszlott meg a pénzösszeg: Kézdi alsó járásban a 13 községben lakó 121 családnak jutott 20 262 forint 66 krajcár; Kézdi felső járásban, a 15 községben lakó 111 családnak 18 588 forint 6 krajcár; Orbai járás 12 községében lakó 66 családnak 11 052 forint 36 krajcár; Sepsí alsó járásban 17 községben 114 családnak 19 090 forint 44 krajcár; Sepsí felső járásban 13 községben lakó 91 családnak 15 238 forint 36 krajcár; a Miklósvári járásban a 9

községben 64 családnak 10 717 forint 44 krajcár; Sepsiszentgyörgyön 8 család kapott 1339 forint 68 krajcárt; Bereck városában 11 család kapott 1842 forint 6 krajcárt.¹⁶⁰

Ebből a kimutatásból hiányoztak az Udvarhely megyéhez tartozó volt Bardóc fiúszék falvairól és családjairól készült kimutatás, ahol 46 volt huszár család között osztották szét, ha számításaink nem csalnak, a 8513 forint 19 krajcárt.

A volt székely huszárok lóbeszerzési alapjának 30 nap alatti kiosztásáról a belügyminisztérium 1880. július 7-i 26 196-os számú leirata döntött, amely egyben az ügy teljes mértékbeni lezárását is jelentette.

A kiosztásokat követően, valószínűleg követendő példaként, Lörcincz János volt 1848/49-es honvédhadnagy és Antal Zsigmond árvaszéki elnök a *Nemere* útján tették közzé, hogy részesedésüket a fourage kasszából, a 70, illetve a 25 forintot a Mikó-tanodának ajándékozzák.¹⁶¹

1880. június 27-én Székely Gergely főgondnok, Révai Lajos és Bodor Domokos előljárósági jegyző felszólítással fordult a volt székely huszár családokhoz. Arra hívták fel a figyelmet, hogy az 1860-as években Háromszékről 594, Erdővidékről pedig 250 családfő írta alá azt az Erődi Mihály által megfogalmazott felhívást, amelyben kézzjegyükkel szentesítették, hogy a lóbeszerzési alap rájuk eső részét a Mikó-tanoda javára fogják fordítani. Felkértek minden huszár családot, hogy az akkori ígéretnek tegyenek eleget még azelőtt, amíg „szigorú rendszabályokhoz folyamodnék” a tanoda vezetősége.¹⁶²

Ennek érdekében, hogy később a kollégium igazgatósága és vezetősége lépéseket tett volna, nem lehet tudni, csak annyi ismert az egykori lóbeszerzési alappal kapcsolatban, hogy a belügyminisztériumi 15 763. számú leirat értelmében a kiosztás után fennmaradt összeg kezelésére és egy szabályzat elkészítésére Császár Bálint indítványára egy bizottság alakult, kinek tagjai között volt az említett kezdeményező, Révai Pál és Csia Albert.¹⁶³

Habár kétkedve fogadták, hogy a lóbeszerzési alap kamathátralékaiból létrejöhet a Székely huszár tanulmányi alap, végül is megvalósult, mint-hogy az előbb említett bentmaradt összegekből is

létrejött külön szabályzattal az újabb Lóbeszerzési alap is. Annak ellenére, hogy a volt székely huszárok háromszéki lóbeszerzési alapjának a nagy része szétforgácsolódott, az említett két új alapítvány kamatjai együtt a Háromszéki-tanalappal, az Ipar-tanalappal és más kisebb-nagyobb közalapítvánnyal, mind a közoktatás fejlesztését és a háromszéki diákok segélyezését szolgálták.

Szentiványi Miklós alispán 1903-as jelentése szerint például a Háromszéki tanalappal 5155 korona 73 fillér készpénze, pénzintézeti betétjeinek értéke 51 898 korona 33 fillér és adóslevelekben 5364 korona 12 fillére volt. Az Ipar-tanalap 1932 korona 49 fillér készpénzből és 51 035 korona 56 fillér pénzügyi betéteiből állott. A lóbeszerzési alappal 539 korona 46 fillér készpénze és 10 076 korona 95 fillér értékű pénzügyi betétje volt. A Székely huszár-tanulmányi alap 1115 korona 58 fillér készpénze, a 42 229 korona 93 fillér pénzügyi betétjével, illetve a 240 korona értékű adósleveleivel, az előbbiekkkel együtt a Háromszéki Takarékpénztár Rt. kezelsében volt.¹⁶⁴

Visszatérve az 1880-as évek háromszéki közművelődési állapotára, melynek éppen a viszszaosztályozott volt határőr birtokok képeztek volna a törzsvagyonát, még nagyrészt megoldatlan volt. Ténnyé vált, hogy abban az egységes egészben és szellemben, mint ahogyan a Csík megyecik létrehozták a csíki magánjavakat, már nem lehetett létrehozni a közoktatás javára egy hasonló vagyonkomplexumot. Elsősorban azért nem, mert a több mint 100 000 forintos lóbeszerzési alap javarészét kiosztották. Kis hányada a jogosultaknak a részesedését az alakuló Első Székely Szövetség részvényeibe fektette be, avagy a Mikó-tanodának ajándékozta. A kinnlévőségekből fennmaradt kevéssel több mint 30 000 forintos behajtandó hátralékokból a volt székely huszár gyermekek oktatására a jogutódok külön alapítványt hoztak létre, és hasonlóan őket szolgálta a ki nem osztott fennmaradt összeg, az új lóbeszerzési alap is. Így a háromszéki közoktatást, a tanügyet a volt határőrség bérbeadott vagy eladott ingatlanjaiból származó összegek tőkésített pénzei kellett volna, hogy segítsék, azonban a Háromszék megye törvény-

hatóságának közgyűlésén megfogalmazott és a belügyminiszterhez felterjesztett átirata arról tanúskodik, hogy az ingatlanok helyzete még mindig megoldatlan maradt. A megye közművelődési alapjának törzsvagyonát Kézdivásárhelyen a volt II. székely határőri törzstisztek lakása, a törzsparancsnoksági irodáku­ l szolgál­ t épületek és a volt katonai nevelőintézet épülete és telke, Sepsiszentgyörgyön a volt székely huszárezred törzstiszti épületei és telkei, a gyalogezred századosi lakása, továbbá Bereck, Polyán, Zágón, Uzon és Nagyborosnyó községekben, részben a gyalog, részben a huszárezred tiszt­ i szállásai, de nem utolsósorban a székely határőri ruházati alapok kellett­ ek volna, hogy képezzék, azonban ezek nagyrészt az 1871. október 31-i felső határozat következtében állami célokra tartották vissza.

„Visszatartott pedig – olvasható a fel­ terjesztésben – Kézdivásárhelyt a katonai nevelőintézet 24 lakso­ bával a m. kir. honvédsereg laktanyájának, az alezre­ desi emeletes épület 12 so­ bával s egy melléképülettel, továbbá a hadbíró­ sági és főőr­ helyi épület 22 so­ bával az igazság­ ügyi tárca javára, a törzsorvosi és számvevői szállás 14 so­ bával, egy raktár melléképülettel a pénzügyi és kir. adóhivatal elhelyezésére, ugyan az alább nevezett épület mellett régi időben az említett törzstisztek szállásához csatolt, gyümölcsökertnek használt és az abszolút rendszer idejében katonai gyakorlótérre átalakított mintegy öt hold kiterjedésű, igen szép értéket képviselő pus­ ta telek, honvédségi gyakorlótérül; továbbá visszatartott Sepsiszentgyörgyön a volt székely huszár ezre­ desi, alezre­ desi, törzsorvosi, számvevői és gyalogezre­ di századosi szállások, összesen 58 so­ bával és mintegy 80 ló elhelyezésére szolgáló istállóépület a kir. mén­ telep használatára; végre ugyan Sepsiszentgyörgyön a volt székely huszárezred hadbírói és főőrtanyai emeletes épü­ lete 22 so­ bával, s egy terjedelmes melléképület törvénykezési célra, az igazságügy tárca javára.”

A visszatartások következtében a megye csak névleges tulajdonosa volt a felsorolt ingatlanoknak, s mondhatni semmi hasznot nem húzott utánuk. Kivételt a földművelés- és kereskedelem­ ügyi miniszterium képezett, amely elismerte a

jogosságot, és a mén­ telep részére lefoglalt épületek és tel­ kek után 1875-től kezdődően 1500, majd 1880. január 1-jétől évi 2000 forintot fizetett, a többi miniszterium továbbra is ingyen használta az épületeket. Hiába fordult a háromszéki ve­ zetőség 1878-ban is az érdekelt és érintett miniszteriumokhoz, azok azt követően sem voltak hajlandók haszonbért fizetni. A felsorolt okok következtében az annyira szükséges, és a háromszéki közművelődést szolgáló tanalapot az induláskor csak a gyalog és huszárezred ruházati alapjaiból tudták létrehozni, amely a kezdeti 40 000 forint körüli tőkéből állott, de 1880-ra „a takarékos kezelés folytán 65 000 frt.-ra gyarapít­ tott”, azonban ez kevésnek bizonyult az oktatás fel­ pártolására. Ennek okán feliratukban arra kér­ ték a belügyminiszteriumot, hogy lépjen közbe, és kérje meg úgy a pénzügy-, mint a hadügyminiszteriumot, hogy az általuk használt tel­ kek és épületek után az évi haszonbért kifizesse a közművelődési alap javára. Ugyanakkor kérték a belügyminisztert, hogy lépjen tárgyalásokra a hadügyminiszteriummal, hogy a gyakorlótér­ et Kézdivásárhelyen engedje át a jogos tulajdonuk­ ba. Mivel Sepsiszentgyörgyön „egy gyakorlati műipari szakosztállyal meg­ toldandó polgári iskolának beállítására már megindítottak, s a közeljövőben a műipari gyakorlati szakosztálynak tényleges létesítése is bekövetkezik”, kérték, hogy az igazságügy­ i tárca azon tel­ kek és épületek után, amelyeket használt, teljes kártalanítást fizessen a polgári iskola javára.¹⁶⁵

A háromszékiek felirata kellő meghallgatásra az 1880-as években sem talált. Még 1884-ben is csak a mén­ telep fizette rendszeresen a meghatározott évi használati bért. Megállapítást nyert részükről, hogy az említettek keze­ lésében „a majdnem 100 000 forintot érő és tőkét képviselő lakások haszonélvezeti jövedelme ezen idő alatt legalábbis ötvenezer forintra ment volna”, ami jelentős hasznára lehetett volna Háromszék Tanügyi alapjának.¹⁶⁶

Ezen kérdések jóval később oldódtak meg, és csak a 20. század elejétől szolgálták teljes mértékben, egészen az impériumváltásig, Háromszék művelődés- és mindenekelőtt közoktatásügyét, a tanulni vágyó székely diákok segíté­ zését.

Jegyzet

1. Orbán Balázs: **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természeti-trajzi s népművelési szempontból**, Pest, 1869. II. kötet. 129.
2. Orbán Balázs i.m. 129; Kozma Ferenc: **A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota**, Budapest, 1879. 252.
3. Dr. Endes Miklós: **Csik-, Gyergyó-, Kászon-székerek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig**. Reprint kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 228; Orbán Balázs i.m. 129; Kozma Ferenc: **A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota**, Budapest, 1879. 252.
4. Orbán Balázs i.m. 129; Benczédi Gergely: **Berde Mózsá életrajza**, Budapest, 1901. 33.
5. Endes Miklós i.m. 228; Orbán Balázs i.m. 129.
6. Orbán Balázs i.m. 129.
7. Endes Miklós i.m. 237.
8. Orbán Balázs i.m. 129.
9. Endes Miklós i.m. 238–239.
10. Endes Miklós i.m. 239.
11. Endes Miklós i.m. 240.
12. Endes Miklós i.m. 241.
13. Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek 1848/49-iki magyar szabadságharcbeli honvéd alezredesnek Önéletrajza (sz. 1799 mh. 1872.) (a továbbiakban Önéletrajz). 44.
14. Kárpótlási kimutatás. Revindikált havasok pere. Az iratsomó Nagy Márta tulajdonában Sepsiszentgyörgyön.
15. Orbán Balázs i.m. 129.
16. Endes Miklós i.m. 250.
17. Megfelelő és kellő bizonyítékok hiányában – ugyanennek az 1813-ban kiadott döntéshozatalnak az értelmében jártak el 1863-ban is – „A császári határozat (...) visszaautasítja a gróf Lázár család jogigényét Gazrez és Kapra havasokra; Csikszentmárton és Csekefalva jogigényét Tölgyessark, Tölgyesmező, Magyarós, Sövető és Kissaj havasokra, a papolci Kis család jogigényét Kisbarackaj havasára, a gróf Bethlen család jogigényét Borgó havasra; végül Csikmadaras, Dánfalva, Karcfalva, Jenőfalva, Szenttamás és Szentdomokos igényét Tyúkos havasára. Ellenben ugyanazon 1813. okt. 12-i császári határozat alapján visszaadja Bereck községnek Soósmező havasát, Liptse felét tartozékaival együtt (Dobri Esztinasora és Kalabuts); Ozsola községnek Musat havasát és Liptse másik felét; a báró Szentkereszty családnak Hosszúhavas és Pojána Fratzilor havasokat; Csomortán, Almás, Lemhány, Nyújtód, Szászfalu és Sárfalva községeknek Zsíros és Kishavas havasokat; végül megerősíti Negyedfélmegye egyesült községeit az 1794. február 19-i, a császári határozat következtében visszaszolgáltató Borda tulajdonában, illetve ismét birtokaiba avatja őket. A továbbiakban visszaszolgáltatta a gróf Kendeffi családnak, nemesi birtokosoknak és Livadia, Borbátviz, Urik, Hobitza, Puj, Matesd, Bajesd szabad községeknek Szelena, Pojáná Mujeri, Buha, Pojáná Ursului, Kopra, Tometyeskul, Groapa Koasztului, Rusz, Gyireskul, Rosszille, Cibanu, Szeleve, Szovejele, Zelima, Gura Plajului, Bogya, Skurtu, Gyalu Izvorelui, Sztjojenitza, Dzeme Mare, Piszku Szurupetyi, Prislop, Palatyeste; Dusul, Mardsi, Dregoi, Vulcan, Futyec, Straza, Pissora, Strezi, Mutul, Koasta Urszului, Nyegretele, Kornyele és Síglo havasait; a szász nemzet hét bírójának Szelystier Filial: Balul, Szeretsin din Szusz, Szeretsin din Misloc, Szeretsin din Zsosz, Stráza popi seu Mike, Straza din szusz, Grosza din zsosz, Grosza din szusz, Groapa din szusz, Groapa din zsosz, Hanes din zsosz, Hanes din szusz és Kotruana; Talamatser Filial: Balint din groapa, Balin din Misloc, Furnikahel Mike, Strikatul Otava, Dobrun, Sidul, Butset, és Voynok havasokat; végül a báró és gróf Kemény családnak a vécsi birtokhoz tartozó Dumitrele, Hajtu, Temen, Pultyin a Petrilla rosi-val, Tomnatika, Marisel, Dornisora, Tihuletzul vagy Szternisora vagy Mezgazu és Nyireszeu vagy Pitsora katului havasokat, melyek identitását a Kemény családnak igazolnia kell...” – részlet a 4617. számú 863. H. 2. és 2100. 864. Gub. határozatából. A német nyelvű okmány Nagy Márta tulajdonában Sepsiszentgyörgyön.
18. Orbán Balázs i.m. 129.
19. Önéletrajz 44.
20. Önéletrajz 44.
21. Endes Miklós i.m. 250.
22. Önéletrajz 45.
23. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán: **Sósmező, Háromszék**, 1994. április 9., 1107. sz.; Orbán Balázs i.m. III. Kötet, 128.
24. **Recensámintul din 1850, Transilvania**, Editura Staff, 1996, 152–153, 154–155.
25. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán i.m.
26. Imreh István: **A bereckiek moldovai kapcsolatairól a XIX. század első felében**. In: Imreh István: **Erdélyi hétköznapok 1750–1850**, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 244.
27. Imreh István i.m. 244.
28. Imreh István i.m. 245.
29. Imreh István i.m. 245.
30. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán i.m.
31. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán i.m.
32. Dr. Binder Pál, Cserey Zoltán i.m.
33. Endes Miklós i.m. 272.
34. Önéletrajz, 44–45.
35. Önéletrajz 18.
36. **Egy volt székely huszár: A székely huszár lóbeszerzési alapról**. *Nemere*, VI. évf., 36. szám., 1876. május 3.
37. Önéletrajz 18.
38. *Nemere*, VI. évf., 36. szám., 1876. május 3.
39. *Nemere*, VI. évf., 40. szám., 1876. május 17.
40. **Egy volt székely huszár: A székely-huszár lóbeszerzési alapról**. *Nemere*, VI. évf., 45. szám., 1876. július 3.
41. *Nemere*, VI. évf., 36. szám., 1876. május 3.
42. Önéletrajz 19.
43. Antal Imre: **Élő történelem**. Pallas-Akadémia, Csikszereza, 2000. 74 és 85–86.
44. Önéletrajz 31.
45. Önéletrajz 30.
46. Önéletrajz 31–32.
47. Endes Miklós i.m. 372.
48. Endes Miklós i.m. 372.
49. Gyalog: **Felelet Budvárjaljnak**, *Nemere*, X. évf., 17. szám., 1880. február 26.
50. Benczédi Gergely i.m. 34; Endes Miklós i.m. 486.
51. Benczédi Gergely i.m. 34; Endes Miklós i.m. 486.
52. Vö. a 45-tel.
53. Endes Miklós i.m. 486.
54. Ő császári s apostoli királyi felségéhez hódolatteljes felterjesztése Br. Wenkheim Béla m. kir. belügyminiszter, Lónyai Menyhért m. kir. pénzügyminiszter és Horváth Boldizsár m. kir. igazságügyminiszter, a volt székely határőr-ezredek ingó- és ingatlan javainak visszaadása és rendezése tárgyában. Pest, 1869. A naszói román határőrcsaládok 338130, a karánsebesi román határőrcsaládok 251000, a bánásági határőrcsaládok pedig 248000 kat. hold birtokhoz jutottak. A naszói I. román határőrezred vagyonának egy részét külön iskolai alapként kezelték. A karánsebesi határőrezred vagyonközösségének alapszabályzata szintén kiemelte, hogy a vagyon célja többek között „ösztöndíjakat juttatni a határőr családok szegény sorsú gyermekeinek, a határőrgyermekek számára internátusokat fenntartani és szubvencionálni”. Ezekből az anyagi forrásokból épültek

fel a híres naszói, fogarasi és hátszegi román iskolák. Antal Imre: **Mi történt a csiki határfőri birtokokkal?** *A Hét*, XII. évf., 8. szám, 1981. február 20. Az I. román határfőrezred ruházati alapja egy 1863-as kimutatás szerint készpénzben 12 728 forint 2 krajcár, kötvényekben pedig 187 350 forintból állott. A II. román határfőrezred hasonló alapja készpénzben 11 333 forint 90 1/2-ed krajcár volt, kötvényeinek értéke pedig 60 550 forintot tett ki. *Erdélyi Posta*, I. évf., 25. szám, 1863. november 12.

55. Csíkszék határvonalán fekvő havasok, melyet az I. gyalogezred a ruházati pénzalap létrehozására birtokolt 1160 hold 504 négyszögöl szántóból, 5515 hold 64 négyszögöl kaszálóból, 11 417 hold 333 négyszögöl legelőből és 52 094 hold 393 négyszögöl erdőből állott.

56. Endes Miklós i.m. 489; Benczédi Gergely i.m. 36.

57. Endes Miklós i.m. 487; Benczédi Gergely i.m. 36.

58. Endes Miklós i.m. 488.

59. Benczédi Gergely i.m. 36.

60. Benczédi Gergely i.m. 36., Endes Miklós i.m. 490.

61. Benczédi Gergely i.m. 35., Endes Miklós i.m. 487.

62. Endes Miklós i.m. 490.

63. Benczédi Gergely i.m. 37.

64. Benczédi Gergely i.m. 37–38. 1869. szeptember 27-én átadásra került a tölgyesi pagony 24 600 hold, a bélbóri 19 000 hold erdővel, 185 hold szántó, 8114 hold rét, 8027 hold legelő, 348 hold terméketlen terület, Súlyomtár, Keresztes és a másikai pagony 8400 hold erdő és 200 hold legelővel, összesen 63 873 hold területtel, a márpataki tiszti szállás a rajta fekvő épületekkel, Polyánában a Beszterce-végi két fűrészmalom eszközeivel és felszerelésével, 8527 forint 53 krajcár haszonbér követeléssel, és a csíkszéki katonai tiszti telkek. Endes Miklós i.m. 491; Venczel József: **A volt határfőrezredek vagyonának sorsa**, *Erdélyi Tudományos Füzetek* (184), Kolozsvár, 1944. 8.

65. Benczédi Gergely i.m. 38–40.

66. Benczédi Gergely i.m. 39.

67. A Háromszéken felállítandó fonoda és a lóbeszerzési alap. *Nemere*, VII. évf. 66. szám, 1877. augusztus 18;

68. Endes Miklós i.m. 491; Venczel József i.m. 8.

69. Benczédi Gergely i.m. 40.

70. Benczédi Gergely i.m. 41–42.

71. Kocsis Lajos: **A volt székely határfőrezredek vagyonának visszaadása a korabeli erdélyi sajtó tükrében** (kézirat)

72. Uo.

73. Kozma Ferenc i.m. 355–356.

74. Endes Miklós i.m. 226, 228, 237, 240–241, 250, 272, 371–372, 451, 466, 486–493; Venczel József i.m. 3–19, Antal Imre i.m.; Garda Dezső: **A székely közbirtokosság I–II**. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.

75. Önéletrajz 42.

76. Mindkét okmány a Nagy Márta tulajdonában.

77. Önéletrajz 42.

78. Önéletrajz 42.

79. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

80. Az okmány Nagy Márta tulajdonában.

81. Az okmány Nagy Márta tulajdonában.

82. Önéletrajz 43.

83. Önéletrajz, 43. A német nyelvű szöveg fordítását lásd a függelékben.

84. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában van.

85. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

86. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

87. Önéletrajz 43.

88. Bereck Lipsce havasáért a bér 115, Esztinasoráért a tartozékaival együtt 122, a Kalabucserát a tartozékaival együtt 162 forint árendát fizet-

tek. Ozsdola Musát havasáért 107, a Musát tartozékaiért, Bunyáért 190, Lipsceért pedig 183 forint 20 krajcárt fizettek; a Kishavas évi árendája 180 forint 30 krajcár, Zsírósé pedig 87 forint volt.

89. Sósmező árendája 500, Lipsce havasáé 165, Esztinasoráé 130, Kalabucsé 157, Musáté 142, Musáthoz tartozó Bunyáé 216, Lipsceé 201, Kishavasé 133,40 krajcár, Zsírósé 149 forint volt.

90. A kimutatást vö. 134 és 135; az okmány Nagy Márta tulajdonában.

91. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

92. A kimutatás eredetije a Nagy Márta tulajdonában van.

93. Önéletrajz 43–44.

94. Az okmány a Nagy Márta tulajdonában.

95. A válaszelevél a Nagy Márta tulajdonában van.

96. Önéletrajz 43–46.

97. Önéletrajz 46.

98. Mindkét irat Nagy Márta tulajdonában.

99. Mindkét folyamodvány Nagy Márta tulajdonában.

100. Önéletrajz 46.

101. *Székely Nemzet*, I. évf., 4. szám, 1883. január 7.

102. Benczédi Gergely i.m. 42.

103. Háromszék megye. Emlékkönyv 187–188.

104. Benczédi Gergely i.m. 39.

105. *Nemere*, V. évf., 100. szám, 1875. december 10.

106. Kocsis Lajos i.m. kézirata

107. *Nemere*, I. évf., 1871. augusztus 8.

108. *Nemere*, IV. évf., 20. szám, 1874. március 11.

109. *Nemere*, V. évf., 71. szám, 1875. szeptember 4.

110. *Nemere*, V. évf., 96. szám, 1875. december 1.

111. *Nemere*, V. évf., 100. szám, 1875. december 15., Sigmond József: **Észrevételek a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara véleményezésére**.

112. *Nemere*, VI. évf., 6. szám, 1876. január 19.

113. *Nemere*, VI. évf., 9. szám, 1876. január 29.

114. *Nemere*, VI. évf., 13. szám, 1876. február 12.

115. *Nemere*, VI. évf., 36. szám, 1876. május 3., „Egy volt székely huszár”: **A székely-huszár lóbeszerzési alapról**; *Nemere*, VI. évf., 45. szám, 1876. június 3.; „Egy volt székely huszár”: **A székely-huszár lóbeszerzési alapról**.

116. *Nemere*, VI. évf., 40. szám, 1876. május 17.

117. *Nemere*, VI. évf., 24. szám, 1876. március 22.

118. *Nemere*, VI. évfolyam, 17. szám, 1876. február 26.

119. Háromszék vármegye. Emlékkönyv 172.

120. *Nemere*, VI. évf., 34. szám, 1876. április 26.

121. *Nemere*, VI. évf., 42. szám, 1876. május 24.

122. *Nemere*, VI. évf., 61. szám, 1876. július 29.; *Nemere*, VI. évf., 67. szám, 1876. augusztus 19.

123. *Nemere*, VI. évf., 82. szám, 1876. szeptember 30.

124. Kozma Ferenc i.m. 356–357.

125. *Nemere*, VII. évf., 63. szám, 1877. augusztus 8., „Egy székely huszár”: **Audates fortuna juvat!**

126. *Nemere*, VII. évf., 61. szám, 1877. augusztus 1.

127. *Nemere*, VII. évf., 64. szám, 1877. augusztus 11., „...r...r”: **Még egy indítvány a székely huszár családok lóbeszerzési alapjára vonatkozólag**.

128. A cikk írójának javaslata, hogy a jogi egyetemen évi 600 forinttal két diák, a műegyetemet hallgatók közül 600 forinttal kettő, a teológiát

- végzők közül 400 forinttal kettő, a közgazdaságot hallgatók közül 400 forinttal ugyancsak kettő, a tanári pályán 600 forinttal egy, a bányászati és erdészeti akadémián 400 forinttal egy-egy diákot lehetne segíteni az alap kamataiból. A tiszta jövedelemből fennmaradó 1000 forintból a kezelési költségekre 100, a pénztárnok fizetésére 600, az ellenőr díjazásába 100, és a bizottság tiszteletdíjára pedig 200 forint jutna.
129. *Nemere*, VII. évf., 64. szám, 1877. augusztus 11.
130. *Nemere*, VII. évf., 64. szám, 1877. augusztus 11.
131. *Nemere*, VII. évf., 65. szám, 1877. augusztus 15., **Egy csapással két legyet.**
132. *Nemere*, VII. évf., 66. szám, 1877. augusztus 18. **A Háromszéken felállítandó fonoda és lóbeszerzési alap.**
133. *Nemere*, VII. évf., 64. szám, 1877. augusztus 11.
134. *Nemere*, VII. évf., 87. szám, 1877. október 31.
135. *Nemere*, VIII. évf., 6. szám, 1878. január 20., XX: **A székely huszár lóbeszerzési alap felszólamlási bizottsága ülése.**
136. *Nemere*, VIII. évf., 7. szám, 1878. január 24., „-e-f”: **Még egyszer a lóbeszerzési alapról.**
137. *Nemere*, VIII. évf., 9. szám, 1878. január 31. Kovács Gábor: **Még egy őszinte szó a volt székely huszár családokhoz.**
138. *Nemere*, VIII. évf., 13. szám, 1878. február 14. „Egy székely huszár”: **Még egyszer a székely huszár családokhoz.**
139. *Nemere*, VIII. évf., 17. szám, 1878. február 28.
140. *Nemere*, VIII. évf., 18. szám, 1878. március 3.
141. *Nemere*, VIII. évf., 21. szám, 1878. március 14.
142. *Nemere*, VIII. évf., 23. szám, 1878. március 21.
143. *Nemere*, VIII. évf., 48. szám, 1878. június 16.
144. *Nemere*, VIII. évf., 53. szám, 1878. július 4., Jakabos Ágoston: **A lóbeszerzési alap ügyében.** Kézdivásárhely, 1878. június 26.
145. *Nemere*, IX. évf., 96. szám, 1879. november 30.
146. *Nemere*, IX. évf., 96. szám, 1879. november 30.
147. *Nemere*, IX. évf., 98. szám, 1879. december 7.
148. *Nemere*, IX. évf., 100., 103. szám, 1879. december 14 és 25.
149. *Nemere*, X. évf., 7,8,9, 13, 17 és 18. szám, 1879. január 22.,25., 29., február 12., 26 és 29.
150. *Nemere*, X. évf., 17. szám, 1880. február 26.
151. *Nemere*, X. évf., 21. szám, 1880. március 11.
152. *Nemere*, X. évf., 23. szám, 1880. március 18.
153. *Nemere*, X. évf., 24. szám, 1880. március 21., Musaqe: **Huszár-Gyalog attaque.**
154. *Székely Közlöny*. 1880. február 8., II. évf., 6. szám.
155.a kormány ezennel elismerését nyilvánítja a hivatalos lapban az itt következő, rendkívüli buzgalmat és tevékenységet kifejtett megyei tisztviselőknek: Horváth László háromszék megyei főjegyző, Csabay László háromszék megyei számvető, Kelemen Lajos háromszék megyei tisztviselő, Kökösi Endre volt megyei tisztviselő, Tompa Miklós, Csia Albert, Pethő István, Potsa Gyula, Henter Béla, Háromszék megyei szolgabírák, Bong Zsigmond volt sepsijárási szolgabíró, Kovács Albert és Csongvai Lőrinc aranyos-tordamegyei járási szolgabírák, Ródi Béla, aranyos-tordamegyei főjegyzője, Torók Bertalan alsó-fehérmegyei főjegyző, Zeyk Antal, Köblös Miklós és Vass Miklós alsó-fehérmegyei járási szolgabírák, Várdi Bertalan hunyadmegyei szolgabíró és Nándra György volt járási szolgabíró, jelenleg segéd szolgabírónak”. *Nemere*, X. évf., 11. szám, 1880. február 5.; *Székely Közlöny*, II. évf. 6. szám, 1880. február 8.
156. *Nemere*, X. évf., 15. szám, 1880. február 19.
157. *Nemere*, X. évf., 25. szám, 1880. március 25.
158. *Nemere*, X. évf., 45. szám, 1880. június 3.
159. *Nemere*, X. évf., 46. szám, 1880. június 6.
160. *Nemere*, X. évf., 46. szám, 1880. június 6.
161. *Nemere*, X. évf., 50, 51. szám, 1880. június 20, 24.
162. *Nemere*, X. évf., 52. szám, 1880. június 27.
163. *Nemere*, X. évf., 51. szám, 1880. június 24.
164. *Székely Nemzet*, XX. évf., 153. szám, 1903. október 14.
165. *Nemere*, X. évf., 56. szám, 1880. július 11.
166. *Székely Nemzet*, II. évf., 30. szám, 1884. február 23.

